

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ženy v náboženském exilu v německých zemích během třicetileté války
Women in religious exile in German lands during the Thirty Years' War

Bc. Karolína Bendová

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc.
Studijní program: Dějepis se zaměřením na vzdělávání
Studijní obor: B D-NJ 20
2024

Odevzdáním této bakalářské práce na téma **Ženy v náboženském exilu v německých zemích během třicetileté války** potvrzuji, že jsem ji vypracoval/a pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 9.7. 2024

Svá děkovaná slova bych chtěla především věnovat vedoucímu práce panu profesorovi Jiřímu Mikulcovi, který mi byl nesmírnou oporou nejen při samotnému výběru tématu, ale i během tvorby práce. Rovněž patří má slova vděku mému příteli a rodině, kteří mě podporovali nejen při psaní práce, ale i během celého studia.

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá aspekty života žen, které z náboženských důvodů opustily po porážce stavovského povstání Čechy a našly útočiště v sousedních německých zemích. Práce je dělena do čtyř hlavních kapitol. První kapitola Prameny a literatura charakterizuje prameny použité pro tuto práci a shrnuje relevantní bibliografii k problematice ženy v raném novověku a náboženského exilu v německých zemích.

Druhá kapitola nastiňuje základní poznatky dosavadního výzkumu genderové problematiky v raném novověku. Popisuje především život novověké měšťanky a šlechtičny. Konkrétně se zaměřuje na oblasti ekonomického zabezpečení, náboženského života v rámci utrakvismu. Dále se soustřeďuje na zásadní část ženského života, a to na rodinné zázemí, práce vysvětluje, jak probíhal výběr partnera, manželský život, porod a následná výchova. Pro potřeby historického kontextu se třetí kapitola Problematika exilu věnuje událostem, které předcházely odchodům do exilu a zároveň charakterizuje exilová útočiště z hlediska kvality života a složení obyvatel.

Nosná čtvrtá kapitola studuje životy konkrétních žen, které strávily část života v exilu. Jejich životy jsou zasazeny do historického kontextu. Kapitola současně umožňuje vhled do jazykové otázky. Dále analyzuje ekonomické zázemí rodiny, jejich rodinné a partnerské vztahy a krátce popisuje některé aspekty života dětí v exilu. Uvedené oblasti jsou studovány na dobových pramenech a zasazeny do historického kontextu.

KLÍČOVÁ SLOVA

raný novověk, náboženský exil, ženy, německé země, gender

ABSTRACT

The bachelor's thesis will deal with aspects of lives of women who, for religious reasons, left Bohemia after the defeat of the Bohemian Revolt and found refuge in neighbouring German countries. The thesis is divided into four main chapters. The first chapter, Sources and Literature, characterizes the sources used for this thesis and summarizes the relevant bibliography on women in the early modern period and religious exile in the German lands.

The second chapter outlines the main findings of the research to date on gender issues in the early modern period. It will describe the life of a modern burgher and noblewoman. Specifically, it will focus on the areas of economic security and religious life within the framework of utraquism. It will also focus on a crucial part of women's life, namely their family background. The thesis will explain the process of mate choice, married life, childbirth, and subsequent upbringing. For the purposes of historical context, the third chapter, Issues in Exile, examines the events that preceded the exiles and characterizes the exile retreats in terms of the quality of life and the composition of the population.

The central fourth chapter studies the lives of specific women who spent part of their lives in exile. Their lives are set in historical context. The chapter also provides insight into language issues. It also analyses the economic background of the family, their family and partner relationships and briefly describes chosen aspects of the children's lives in exile. These areas are studied using contemporary sources and set in a historical context.

KEYWORDS

early modern period, religious exile, women, German lands, gender

Obsah

Úvod	8
1 Prameny a literatura.....	12
2 Život ženy v raném novověku	17
2.1 Ekonomické zázemí.....	17
2.1.1 Žena jako podnikatelka.....	18
2.1.2 Žena a povolání	19
2.2 Náboženský život v prostředí utrakvismu	20
2.3 Manželství a rodinný život	21
2.3.1 Manželství a výběr partnera	21
2.3.2 Porod a výchova	23
3 Problematika exilu.....	25
3.1 Rekatolizace v pobělohorské době	25
3.2 Exulantská útočiště v německých zemích	28
3.2.1 Pirna.....	28
3.2.2 Žitava	29
4 Žena v exilu	31
4.1 Představení exulantek.....	31
4.1.1 Měšťanky z rodiny Nosidla z Geblic.....	31
4.1.2 Měšťanky z rodiny Kezeliovy	33
4.1.3 Šlechtičny rodiny Harantovy	35
4.2 Jazyková otázka.....	37
4.3 Ekonomické zabezpečení	40
4.3.1 Rodina Nosidlova	40

4.3.2	Rodina Bydžovská.....	42
4.3.3	Rodina Harantova.....	43
4.4	Rodinný život v exilu.....	44
4.4.1	Rodina Harantova.....	44
4.5	Děti v exilu.....	47
4.5.1	Rodina Nosidlova.....	47
4.5.2	Rodina Harantova.....	48
	Závěr.....	49
	Zdroje.....	51
	Edice pramenů.....	51
	Odborná literatura a články.....	51

Úvod

Pří výběru tématu byl rozhodující především můj zájem o gender historii a dějiny žen. Vedla mě k tomu především publikace Mileny Lenderové *K hříchu i modlitbě (Žena v devatenáctém století)*. Také mě inspirovala obsáhlá publikace od kolektivu autorů *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do 20. století*. Dále vnímám, že se mě genderová problematika osobně dotýká. Považuji za přínosné dát prostor tématu genderu jakožto sociální role z jakékoliv historické etapy. Můj zájem byl také ovlivněn aktuálností tématu genderové historie obecně, přestože zájem vědecké veřejnosti v Čechách o tuto historickou disciplínu trvá již od 90. let. Ve srovnání se západní historiografií, kde se dějiny žen (women's history) staly tématem již v 70. letech 20. století, je stále nutné mnoho dohánět.¹

Přestože se někteří historikové a historičky tímto tématem aktivně zabývají, rozsáhlejší monografie existuje jediná, a to již zmiňovaná od historičky Mileny Lenderové. Právě i z tohoto důvodu jsem se rozhodla svou bakalářskou prací určitou měrou přispět k tomuto tématu. Přispět k tématu dějin žen, které byly zastíněny velkými politickými dějinami stejně jako např. dějiny každodennosti či dějiny náboženských a dalších minorit. Jelikož tyto aspekty dějin neovlivňovaly tzv. politické dějiny.² Do jisté míry je tato práce propojením dvou méně zpracovávaných témat, a to žen v obecné rovině raného novověku a žen exulantek. Přestože ženy tvoří polovinu populace, domnívám se, že v tomto ohledu mohu říci, že jejich postavení bylo v některých oblastech druhořadé. Zejména s ohledem na fakt, jak bylo jejich postavení marginalizováno a zúženo jen na určité životní dráhy.

Centrálním tématem jsou vybrané aspekty života ženy v náboženském exilu v německých zemích během třicetileté války. Tato práce je zaměřena především na ženy z měšťanského stavu, které byly dobře finančně situované a na příslušnice šlechtického stavu. Práci provázejí především otázky, jaká byla jejich cesta do exilu, jaké bylo jejich ekonomické zázemí v exilu, jak se žilo jejich rodině a jak se vyrovnávaly s cizím jazykem. Cílem je poskytnout určitý přehled o jejich životech a nastínit přelomové momenty jejich existence. Dotýkám se rovněž otázky, zdali se ženský a mužský pohled určitým způsobem lišil.

---

¹ Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK, *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 666.

² Tamtéž s. 666.

Práce je časově zasazena do období třicetileté války. V českých zemích se především vyznačuje náboženskou a politickou změnou, která nastala po bitvě na Bílé hoře a znamenala období plošných rekatolizačních opatření. Všechny ženy, jimiž se tato práce zabývá, se svými rodinami opustily vlast v raných fázích náboženského konfliktu. Své životy prožily v exilu, zemřely ještě za dob třicetileté války, nebo se během ní do vlasti vrátily. Příčinou opuštění domova jsou náboženské důvody, nechtěly měnit svou konfesi pod nátlakem rekatolizačních opatření. Jejich náboženské postoje způsobily jejich postupné vyloučení ze společnosti v jejich domovské zemi. Náboženská izolace postižených rodin způsobila, že jejich manželé museli odstupovat z městských úřadů a dalších funkcí. Tímto také ztrácely rodiny svůj majetek a hlavně celkové ekonomické zázemí. Byly narušeny nejen finanční jistoty, ale také rodinné vazby a vazby k místu původu, které nemusely přetrvat do času po návratu.

V rámci této práce je věnována pozornost exulantkám, které odešly do německých zemí. Konkrétně tato práce se soustřeďuje na města Pirna a Žitava, která řadíme k větším útočištím a městu Hofu, které je spíše útočištěm menším. Exil strávený v německých zemích je též propojen s jazykovou otázkou, která zvláště pro ženy mohla představovat zásadní překážku.

Práce je členěna do čtyř hlavních kapitol. V první kapitole Prameny a literatura nalezneme přehled všech pramenů a jejich kritické zhodnocení. Dále je zde výběr nejdůležitější odborné literatury, která poskytla informační východisko této práci. Vybrané odborné publikace jsou posuzovány především z hlediska přínosu k této práci a je hodnocena jejich forma zpracování.

Druhá kapitola pojednává o vybraných aspektech ženy v raném novověku. Vzhledem k tomu, že se práce věnuje měšťankám a šlechticům, je tato kapitola věnována právě ženám z těchto vrstev a tvoří obecný základ pro čtvrtou hlavní kapitolu. Kapitola Život ženy v raném novověku mapuje ekonomické zázemí, popisuje roli ženy podnikatelky a ženu v povolání. V případě ženy podnikatelky se v podstatě výhradně jedná o měšťanky, které ovdověly a tímto způsobem měly možnost se věnovat podnikání. Život ženy v povolání se věnuje naopak ženám v nižších vrstvách, které se věnovaly profesím nespádajícím pod žádný cech. Cílem této kapitoly je dostatečné vykreslení ženy ve finančních aktivitách, přestože se poté v textu nevyskytují ženy z nižších vrstev.

Druhá kapitola dále líčí, jak přistupoval utrakvismus k zapojení žen do náboženského dění a obecně k ženské otázce. Současně se věnuje manželskému a rodinnému životu. Především, jaké měly ženy možnosti při výběru partnera a co pro ně znamenal život v manželství. Zabývá se otázkou, jaká práva a povinnosti měla manželka. Rozebírá nejdůležitější povinnosti raně novověké ženy – porod a následnou výchovu potomků, tedy sleduje například témata, jaké obtíže mohly být při těhotenství a porodu přítomny a jaké bylo vzdělání především mladých šlechticů.

Třetí kapitola rozpracovává pojem exilu v pobělohorské době, vysvětluje, v jakých fázích a jakým způsobem probíhala rekatolizační opatření a jak postihovala nekatolické věřící. V podstatě tato kapitola charakterizuje hlavní příčinu odchodů do exilu, kterou můžeme shrnout pod pojmem rekatolizace. Prostor je věnován charakteristice exilových útočišť Pirny a Žitavy, která figurují jako významná centra exilu. Popis je věnován vývoji těchto útočišť co do velikosti, významu a složení obyvatelstva.

Čtvrtá kapitola Žena v exilu propojuje obecné poznatky z předchozích kapitol s konkrétními ženami, a to na Anně a Dorotě Nosidlové z Geblic, na Lidmile Kezeliové, na Lidmile a Sabině Harantové za pomoci pramenů, které sepsali jejich manželé. Zprvu bylo nutné charakterizovat jejich odchod do exilu, za jakých podmínek odchod probíhal a bližší informace k životním datům. Rovněž bylo nutné charakterizovat životní situace jejich manželů, jelikož se od jejich počínání značně odvíjela jejich existence. Představuje základní poznatky o zkušenostech těchto žen a vybrané aspekty, které jsem považovala za důležité vzhledem k pobývání v zahraničí. Např. jakým způsobem komunikovaly, tedy jazykovou otázku a ekonomické zabezpečení, které je zásadní pro dlouhodobý život především vzhledem ke ztrátě některých domácích příjmů. V této kapitole je popsána úroveň bydlení a celkový životní standard na základě některých výdajů.

Ještě je mapováno rodinné a partnerské soužití, které pro raně novověkou ženu znamenalo víceméně nejdůležitější část života. Rodinný život je především sledován na základě narození dětí, nemocí v rodině a pohřbech, jelikož převážně těmto rodinným událostem dali autoři prostor. Počet poznatků ve zmíněných kapitolách kolísá, protože některá témata nelze v dílech zkoumat kvůli absenci přímých dokladů. Na příklad v kapitole Jazykové otázky bylo možné stanovit pouze hypotézy.

Metodické přístupy v této práci ovlivňovaly zpracovaná témata. V první kapitole shromažďuji zásadní bibliografii v podobě edicí pramenů a základní bibliografii k tématu ženy a náboženského exilu během třicetileté války. V druhé a třetí kapitole za pomoci kompilační metody představuji důležitá fakta, která pomohou se čtenáři orientovat v kapitole čtvrté. Čtvrtá kapitola je vystavěna na základě mikrohistorických sond do života pěti žen s cílem sestavit jakousi biografii s přihlédnutím k vytyčeným aspektům (rodina, ekonomické zázemí, potomci). Pomocí studia edic pramenů a jejich následné interpretace bylo možné nahlédnout na jejich životní situace na cestě do exilu a jejich života v exilu. Současně byla využita metoda komparace. Práce srovnává životy žen v exilu s jejich přechozím životem v českých zemích.

1 Prameny a literatura

Všechny prameny použité v této práci lze zařadit mezi prameny osobní povahy (ego-dokumenty). Sdělení pramenů tohoto druhu je subjektivní a často citově zabarvené, protože není určené veřejnosti. Zároveň lze tyto prameny zařadit do literárních pramenů, nejbližší je označení paměti, jelikož se jedná o autobiografická vyprávění.³ Faktor subjektivity a citového zabarvení nejvíce ovlivnily přístup k vypracování této práce. Kronika Václava Nosidla⁴ představuje pohled měšťana Václava Nosidla z Geblic na Pirnu jakožto exilové centrum, do kterého přichází roku 1626. Kronika se věnuje časovému období od příchodu do Pirny až po zánik tohoto exilového centra roku 1639. Václav Nosidlo nám poskytuje jeho pohled na rekatolizační, válečné události a popisuje život v exilu.

Z pohledu této práce byly nejzásadnější pasáže zprostředkovávající soukromý život, do kterého patřila jeho žena Anna, které jsou zastoupeny velmi poskrovnu, a to v počtu osmi příspěvků.⁵ Přes menší počet bylo možné analyzovat ekonomickou situaci rodiny, některé aspekty rodinného života v exilu a další příspěvky týkající se žen např. jeho sestry Doroty. Nosidlovo vyjadřování je v některých pasážích emocionálně zabarvené, především v pasážích věnujících se rekatolizaci a úskalím života v exilu. Tento fakt však nebrání porozumění textu. Celkově je text srozumitelný a poskytl této práci pohled do života a rodinných poměrů měšťanského intelektuála.

Kronika Mladoboleslavská od Jiřího Kezelia v edici od Zdeňka Kampera z roku 1935⁶ nám přináší pohled na dobře situovaného měšťana z let 1627–1639, který musel kvůli svému vyznání odejít z Mladé Boleslavi potažmo z funkce městského primase. Převážná část kroniky se věnuje válečným a politickým událostem, okrajově se věnuje své rodinné situaci a finančnímu zabezpečení. Z Kezeliovy kroniky bylo možné čerpat informace, které

---

³ Tomáš DVOŘÁK – Tomáš BOROVSÝ, Úvod do studia dějepisu, Brno 2014, s. 58–60.

⁴ Martina LISA (Hrsg.), Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice. Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges, Stuttgart 2014.

⁵ Martina LISA, Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic, Sborník národního muzea, č. 54, Praha 2009.

⁶ Zdeněk KAMPER (ed.), Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná v Mladé Boleslavi, Mladá Boleslav 1935.

doprovázely odchod rodiny do exilu. Lze se informovat o finanční situaci rodiny a manželskému vztahu. Celkově tato kronika přispěla do této práce nejmenší měrou.

Pro účely této práce byla dále využívána edice Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic od Ferdinanda Menčíka vydanou roku 1897⁷. Paměti pojednávají o životě rodiny, politických a válečných událostech třicetileté války v letech 1624–1648. Text je částečně zkrácen, jelikož editor vynechává určité události z Francie, Anglie, Itálie a Španělska.⁸ Naopak Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezdružic byly vcelku bohatou oporou při tematice života žen v exilu. Jan Jiří některé situace rodinného charakteru, jako např. nemoci manželek a dětí a rodinné pohřby popsal dopodrobna. Zároveň lze z jeho stylu psaní vyčíst i emocionální nastavení pisatele.

Z pramene bylo možné čerpat informace o rodinných a finančních poměrech. Částečně poskytl pramen oporu pro popis jazykové situace rodiny, ale konkrétně jazykové schopnosti manželek nelze přímo doložit. Negativní rysem textu byla občasná přílišná emocionálnost, kterou lze u pramene osobní povahy očekávat. Přílišné emocionální zbarvení způsobovalo nesrozumitelnost. Především emotivní popis v některých pasážích zapříčinil, že nebylo snadné odhadnout záměr autora. Rovněž editor pramene zmiňuje a potvrzuje mé tvrzení tímto výrokem: „...sloh paměti Harantových jest těžkopádný... tu a tam se zachovalo se v řeči jeho dosti hojných zvláštností podřečí domažlického.“⁹

Pokud se jedná o odbornou literaturu, východiskem pro kapitolu věnující se ženě v raném novověku a gender historie mi byly především již zmiňované publikace od Mileny Lenderové. Další využitá díla byly Ženy české renesance od Josefa Janáčka¹⁰, Tugend, Liebe und Ehre (Die adelige Frau in der Neuzeit)¹¹ od Beatrix Bastl a okrajově také publikace

---

⁷ Ferdinand MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdružic od roku 1624 do roku 1648, Praha 1897.

⁸ Tamtéž, s. 6.

⁹ Tamtéž, s. 7.

¹⁰ Josef JANÁČEK, Ženy české renesance, Praha 1987.

¹¹ Beatrix BASTL, Tugend, Liebe, Ehre. Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit. Vídeň 2000.

Václava Bůžka *Člověk v raném novověku*¹². Dále jsem čerpala ze článků Marie Ryantové¹³ a Václava Bůžka¹⁴.

Publikace *Ženy v českých zemích od středověku do 20. století* má průřezový charakter, což znamená, že se snaží tuto problematiku chronologicky pokrýt od středověku až do 20. století a tematicky napříč společenskými vrstvami. Pojednání je členěno do tematických celků jako *Životní cykly a žena; Duše a tělo; Domov a svět; Práce, profese, politika; Mecenášky, múzy a tvůrkyně a Ženy na okraji* apod., nikoliv chronologicky. Tímto způsobem autoři přináší ilustrativní pohled, jak se např. vyvíjela ženská zbožnost v různých časových obdobích a čtenáři pomáhá lépe i v chronologické orientaci, může např. porovnat, jak se lišila středověká zbožnost a zbožnost 19. století. Podobným způsobem je možné sledovat a porovnat vývoj v přístupu ke vzdělávání a rozšíření pracovních příležitostí. Za přínosné považuji, že kolektiv autorů mapuje nejen nejvyšší vrstvy společnosti, což tak činila např. publikace *Ženy české renesance*. I z tohoto důvodu publikace poskytuje dobré badatelské východisko nejen pro studentské práce.

Dílo Mileny Lenderové používá historické disciplíny gender historie a dějiny žen, které představují dvě navzájem prostupné kategorie. Přesněji řečeno disciplína gender historie pojímá vícero témat, jelikož se věnuje genderu ve smyslu společenské identity a role v dané historické realitě a snaží se zkoumat maskulinní a femininní genderové normy dané doby.¹⁵ Tato práce se dotýká obou historických disciplín. Podle mého soudu i z tohoto důvodu tato publikace nastavuje určitou úroveň, s jakou se má přistupovat k dějinám žen. Současně ukázala, že dějiny žen potažmo gender historie mají v českém prostředí místo a je o téma genderu zájem ze strany badatelské i široké veřejnosti.

---

¹² Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007.

¹³ Marie RYANTOVÁ, *Život raně novověké šlechtičny v českém království. Právní limity a skutečné možnosti*, in: *Žena a právo*, Bratislava 2004.

¹⁴ Václav BŮŽEK, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku*, Česko-slovenská historická ročenka, Brno 2001.

¹⁵ Kateřina PTÁČKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*, Sborník příspěvků v IV. pardubického bienále 27. - 28. dubna 2006, Pardubice 2006.

Ženskou problematiku v raném novověku mapují autorky Jana Ratajová a Lucie Storchová např. společně v dílech *Žádná ženská člověk není*¹⁶ a *Nádoby mdlé, hlavy nemající?*¹⁷. Jedná se o edice pramenů, které jsou doplněny slovníčkem a komentáři autorek. Díla jsou zakončena studii. Knihy tematizují genderové identity, genderové společenské konstrukty, které se promítají nejen do manželských vztahů. Dalším příkladem takového pojednání je kniha *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření*¹⁸, která se věnuje pohledu na manželství v české literatuře v raném novověku.

V některých publikacích jsou dějiny žen jejich součástí, jedná se např. o díla vedená editorem Václavem Bůžkem. V této práci jsou použity hlavně tato pojednání *Člověk českého raného novověku*¹⁹ a *Společnost českých zemí v raném novověku*²⁰. Obě knihy se snaží o popis a interpretaci každodenního života, společenského postavení a dobové mentality, která formovala tehdejší prostředí. Kolektivní monografie *Člověk v raném novověku* charakterizuje život jednotlivce např. šlechtice, měšťana, exulanta apod. na základě jeho mentality a jednání z ní vycházející, tudíž využívá disciplínu historické antropologie. Ve většině kapitol se objevuje několik odstavců k ženskému pohledu na věc, který mi pomohl zcelit informace ke vzdělání měšťanek a šlechticů. Také kniha poskytla několik informací k životu exulantek.

Je zřejmé, že v českém prostředí se ženské otázky věnuje poměrně úzký okruh historiček a historiků. Mnohé informace lze čerpat z překladové literatury, ke které řadíme například tituly *Žena v době katedrál*²¹ či *Zrození moderní ženy (Evropa 1789-1918)*²². Avšak souhrnný pohled na ženu v určité historické etapě nám poskytuje jen velmi málo publikací, z českých lze jmenovat pouze *K hříchu i k modlitbě – Žena devatenáctého století*²³ (2016) od Mileny Lenderové. Dle mého soudu je v českém prostředí v oblasti gender historie nutné

---

¹⁶ Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Žádná ženská člověk není. polarizace genderů v českojazyčné literatuře druhé poloviny 18. století*, Praha 2010.

¹⁷ Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Nádoby mdlé, hlavy nemající?. Diskurzy panenství a vdovství české literatuře raného novověku*, Praha 2008.

¹⁸ Jana RATAJOVÁ – Lucie STORCHOVÁ, *Žena není příšera, ale nejmilejší stvoření. Diskurzy manželství v české literatuře raného novověku*, Praha 2009.

¹⁹ V. BŮŽEK – P. KRÁL, *Člověk českého raného novověku*.

²⁰ Václav BŮŽEK, *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010.

²¹ Régine PERNOUD – Václav FREI – Gustav FRANCL, *Žena v době katedrál*, Praha 2002.

²² Lynn ABRAMS – Eva LAJKEPOVÁ, *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*, Brno 2005.

²³ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena devatenáctého století*, Praha 2016.

mnoho dohánět a otvírá se i pole zkoumání maskulinní genderové identity. Jiří Kubeš mapuje ve své publikaci *Náročné dospívání urozených*²⁴ kavalírské cesty dospívajících šlechticů.²⁵

K tematice exilu byly využity publikace od Edity Štěříkové a Lenky Bobkové, které se v historiografii posledních desetiletí věnovaly této tematice. Jejich sdělení poskytly důležitý pojmový základ a přehled o exilu v německých zemích. Publikace Lenky Bobkové *Exulanti z Prahy a ze severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639* (1999)²⁶ poskytla této práci informační základ k exilu v německém Sasku, zároveň byly velmi nápomocné soupisy exulantů, které dokreslily finanční pohled na život měšťana Václava Nosidla.

Objemnější publikace Edity Štěříkové *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku* (2004)²⁷ se pokouší o zřehlednění většího množství míst s exilem spojených. Pro účely této práce byl velmi přínosný přehledný popis pobělohorské doby a rekatolizačních opatření. Z popisu míst práce především využila kapitoly k městům Pirně a Žitavy. Obě díla těchto historiček považuji za základní díla k tomuto tématu. Současně jsou velmi srozumitelně sepsány. Dílo Edity Štěříkové svou detailností značně převyšuje potřeby této bakalářské práce. Tento aspekt není míněn negativně, spíše bylo náročnější dohledat přínosné pasáže pro tuto práci. Nutno zmínit, že k problematice náboženského exilu nevěnovala česká historiografie v posledních letech příliš pozornosti. Spíše se obracela na téma exilu během komunistického režimu.²⁸ Případně otvírala otázku náboženského exilu katolických kněží během husitských válek.²⁹

---

²⁴ Jiří KUBEŠ, *Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pelhřimov 2013.

²⁵ Na straně 230 (v kapitole III.3. Na vlastní kůži: Dospívání na kavalírské cestě) Jiří Kubeš taktéž popisuje teoretická východiska pro zkoumání mužské genderové identity. Toto dílo může být také impulsem ke zkoumání genderové identity u mužů.

²⁶ Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999.

²⁷ Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004.

²⁸ Ondřej HAVÁČ, *Exil a identita. Posrpnový exil v Rakousku a Švýcarsku*, Brno 2022.

²⁹ Ondřej VODÍČKA, *Exil českého a moravského duchovenstva za husitských válek*, Praha 2019.

2 Život ženy v raném novověku

Život ženy byl formován několika faktory, z nichž nejzásadnější byla křesťanská nauka a z ní plynoucí morální normy. I přes to, že Nový zákon teoreticky uznával rovnost mužů a žen, zejména v duchovní rovině a po smrti. V praxi byla ženská role podřízena mužské autoritě. Obecně bylo považováno za možné, že žena představuje morální riziko pro svého muže. Z tohoto stereotypu vycházela možnost, že žena mohla muže odvádět od víry a nabádat ho k hříšným sklonům, zejména ke smilstvu.³⁰

Život ženy v raném novověku stejně jako život muže byl výrazně ovlivněn její příslušností ke společenské vrstvě. Mezi stavy se nadále v raném novověku udržovaly principy stavovské společnosti a právní princip ve smyslu privilegií. Právní výsady se odvíjely od výše postavení v rámci feudální společnosti. Možnost posunu mezi stavy existovala především prostřednictvím sňatku, avšak tento posun byl reálný pouze v případě, že se žena provdala za muže vyššího společenského postavení. Právní normy té doby se zaměřovaly především na práva muže jako manžela a otce. Podle kanonického práva byl muž považován za hlavu rodiny, nesl právní odpovědnost za manželku a děti, což automaticky vylučovalo ženu z aktivní účasti ve veřejném životě.³¹

2.1 Ekonomické zázemí

Tato kapitola se bude zabývat ekonomickým zázemím z pohledu raně novověké ženy. Nejprve se budeme věnovat roli podnikatelky, která se týká zejména měšťanek. Žena v pracovní roli se logicky vztahuje k ženám z poddanských vrstev, které sloužily u šlechty nebo měšťanstva. Několik slov je věnováno zásadní roli porodní báby.

Pro život šlechtičny bylo klíčové dědické právo. Žena sňatkem opouštěla původní rodinu a stávala se součástí nové rodiny. Principem dědického práva bylo udržet majetek, tudíž žena mohla dědit v případě, že není provdána. Vdaná žena mohla před smrtí odkázat majetek nebo ho případně darovat. Věno mělo dále sloužit jako náhrada za dědický podíl.³²

---

³⁰ Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 207.

³¹ M. RYANTOVÁ, *Život raně novověké šlechtičny*, s. 106.

³² Tamtéž, s. 110–111.

2.1.1 Žena jako podnikatelka

Žena jako podnikatelka se mohla objevit v měšťanských kruzích, příkladem může být Ester Teuflová ze Zeilberku (za svobodna Hebenstreitová ze Streitenfeldu). V dětství měla možnost často být přítomna při práci otce obchodníka. Její vzdělání se tedy netýkalo pouze náboženství a péče o domácnost, ale naučila se číst, počítat a pracovat s váhami a mírami, a proto se Ester zapojila do chodu obchodu. Obchodnické vzdělání vyžadovalo více času, tudíž musela ochuzovat povinnosti vyplývající z jejího postavení ženy.³³

Žena podnikatelka se musela vdát, aby mohla vstoupit do obchodního prostředí, kde bylo takřka nemožné působit bez manžela, proto bylo běžné hledat partnera mezi obchodníky. Samozřejmě, že žena nemohla zanedbávat povinnosti spojené se správou domácnosti, ačkoli si mohla pomáhat služebnictvem nebo manželovou podporou. V době manželovy nepřítomnosti se starala se o chod obchodu a aktivně hledala nové obchodní příležitosti. Ženy měšťanky, které si vydělávaly na vlastní obživu, nebyly ničím neobvyklým. Hlavně se prosazovaly vdané ženy z měšťanského prostředí v „ženských“ odvětvích obchodu, jako například prodej plátna, kuchyňských potřeb, oblečení a podobně.³⁴

Především vdovy neomezovaly své působení pouze na „ženské“ obory. Přebíraly po manželích živnosti v různých oblastech, jako byla zvonařská dílna, nakladatelství, lékárny, obchody s kořením, obchody s vlnou a sukrem nebo hodinářství. Tyto ženy musely disponovat nejenom obchodní zdatností, ale také mít hluboké porozumění samotnému oboru, což jim často přineslo zapsání do příslušného cechu. V průběhu obchodních jednání prokazovaly některé ženy výjimečné schopnosti. Některé podnikatelky si vybuďovaly dlouhý seznam věřitelů a dokázaly v rámci svých oborů dosáhnout úspěchu.³⁵

Smrt manžela a následný vdovecký život přinášel ženám jistou formu svobody. Vdovecký stav jim umožnil podnikat pod svým jménem a mohly pocítit určitou míru autonomie. Některé ženy se v průběhu podnikání vdávaly, což vedlo k předání živnosti na jejich manžele či mužské potomky. Jiné zřejmě skutečně nacházely seberealizaci v různých oborech a

---

³³ J. JANÁČEK, *Ženy české renesance*, s. 159–160.

³⁴ Tamtéž, s. 164.

³⁵ Tamtéž, s. 165–166.

zůstávaly neprovdané po dlouhou dobu. Zvláště úspěšné byly ženy v tiskařském řemeslu, v oblasti vaření piva a provozování šenku.³⁶

Muž měšťan měl podle měšťanského práva nadřazené postavení oproti ženě. Jejich domov se stal centrem veřejného i soukromého života. V případě provozu živnosti se přízemí stávalo veřejným prostorem, kde se prolínaly činnosti ze soukromého a veřejného života. Žena měla jistou autonomii nad svým majetkem. V případě dostatečného finančního zabezpečení měla kontrolu nad vlastním služebnictvem, které jí pomáhalo s chodem domácnosti, jako jsou kuchařky, hospodyně a chůvy.³⁷

2.1.2 Žena a povolání

Některá ženská povolání existovala mimo prostředí cechů jako například pradleny, šenkýřky, nádenice a švadleny. Ženy s profesí švadleny, pradleny či nádenice mohly svou službu nabízet zákazníkům přímo v jejich domovech. Bohatší švadleny mohly provozovat menší obchod. V raném novověku se rozvíjelo umění paličkování krajek. Soukeníci si mohli najímat pradleny. V této době měla společnost částečně negativní postoj k povoláním šenkýřky a lazebnice, které byly někdy podezírány z prostituce.³⁸

Samostatnou kapitolou je práce nekvalifikovaná – práce služky a kojné. Ženy v těchto profesích byly také ekonomicky aktivní. Práce služky neznamena pouze způsob výdělků, ale dívky, které tuto práci vykonávaly, se mohly setkat se sexuálním násilím či násilným zacházením. Služba u měšťanstva či šlechtice znamenala do jisté míry propojení se zaměstnavatelem, a tedy mohlo docházet i ke vzniku vztahů.

Zajisté tvořila tato skupina obyvatel početnou část české společnosti. Konkrétně v měšťanských rodinách byla četnější ženská čeleď, která se starala o chod domácnosti a výchovu dětí. Ženy se také prosazovaly ve službě na zámcích či menších šlechtických sídlech jako pradleny, kuchařky, šenkýřky, komorné či vinopalky. V 17. století rostl počet žen v čeledi, protože muži odcházeli pracovat mimo domov. Ženy nacházely uplatnění i na farách a v kláštřech.³⁹

---

³⁶ M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR, *Žena v českých zemích*, s. 374.

³⁷ V. BŮŽEK – P. KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, s. 154.

³⁸ M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR, *Žena v českých zemích*, s. 370–372.

³⁹ Tamtéž, s. 381–384.

Zásadní prací bylo povolání porodní báby. Toto poslání nabývalo mnoha podob. V době 16. a 17. století vyšlo několik publikací zabývajících se tématem porodnictví a ženské anatomie. Porodní báby však často své znalosti získávaly bez ohledu na dostupné publikace a věnovaly se tomuto poslání na základě zkušeností z porodů a sdílení znalostí s ostatními ženami činnými v této oblasti.⁴⁰

2.2 Náboženský život v prostředí utrakvismu

V raném novověku se otevírala možnost volby mezi různými konfesemi. Často bylo žádoucí, aby žena sdílela vyznání se svým manželem. Existují i případy, kdy žena byla schopná přesvědčit svého manžela, aby přijal její víru, pokud nebyl dostatečně pevný ve své víře. Do jisté míry to ukazuje, že se ženy v otázkách víry aktivně angažovaly. Jako důkaz může sloužit stížnost papeže Pia VI., že mnohé české ženy znají bibli lépe než někteří biskupové.⁴¹ Avšak náboženský život a individuální pohledy byly rozmanité a nelze předpokládat, že všechny ženy vnímaly tuto otázku stejně.

Při podrobnějším zkoumání husitské teologie není postavení ženy jednoznačné a je patrná určitá ambivalence. Na jedné straně teologové české reformace oceňují neúnavnou zbožnost žen, které jdou ve stopách biblických vzorů. Tyto úvahy jsou opřeny o aktivní roli žen v české reformaci. Na druhé straně je kritizována marnivost a parádivost žen, dokonce se tvrdí, že v jejich přítomnosti číhá ďábel. Panny a manželky jsou považovány za společensky přínosné. Klíčové pro hodnocení ze strany reformních teologů byly zejména míra zbožnosti a schopnost vzepřít se tehdejšími stereotypům spojeným s jejich pohlavím, což v té době považovali teologové za pozitivní jev. Vnímání ženy bylo dvojznačné, v případě náboženské oddanosti byly hodnoceny pozitivně. Naopak ženy, které podlely světským pokušením, jsou vnímány samozřejmě negativně.⁴² Lze konstatovat, že aktivní zapojení žen do náboženského života v době české reformace bylo výraznější, ale s postupem času sláblo. V období raného novověku zaujímaly spíše pasivnější pozici.⁴³

---

⁴⁰ M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR, *Žena v českých zemích*, s. 410–11.

⁴¹ Tamtéž, s. 185–186.

⁴² Tamtéž, s. 27–31.

⁴³ Milena LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji. žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002, s. 184.

2.3 Manželství a rodinný život

V období raného novověku bylo manželství a výběr partnera značně ovlivněno společenskými normami a rodinnými tradicemi. Výběr životního partnera nebyl pouze soukromou záležitostí, ale spíše komplexní otázkou spojenou s rodinnými vazbami a majetkovými poměry. Tato kapitola se zaměřuje na výběr partnera, roli žen a mužů v tomto procesu. Také na význam manželství a jeho vliv na život žen v raném novověku. S ohledem na možnosti současné literatury se kapitola věnuje manželskému svazku mezi měšťanstvem a šlechtou.

2.3.1 Manželství a výběr partnera

Výběr partnera nebyl výlučně soukromou záležitostí, ale spíše otázkou rodiny, především mužských příbuzných, kteří spojovali oba rody, hovoříme-li o šlechtickém prostředí. V ostatních případech se jedná o spojení dvou rodin. Tato spojení nejen sledovala rodinné propojení, ale také se snažila o zlepšení majetkových poměrů. Z tohoto důvodu bylo mnoho sňatků uzavíráno s ohledem na strategické aspekty. Muži sehrávali aktivní roli při hledání partnerky a kladli důraz na humanistické ideály světa, orientující se spíše na morální kvality a míru poslušnosti než na vnější vzhled.⁴⁴

Žena naopak disponovala v procesu hledání partnera pasivní rolí. Její účast na procesu výběru na byla výjimečná a lze ji podchytit pouze v případě, že ovdověla a při výběru partnera zaujímala její rodina roli poradního orgánu.⁴⁵ U šlechtických rodin docházelo k uzavírání sňatků poměrně brzy v porovnání s jinými vrstvami společnosti. Naopak u nižších vrstev obyvatelstva se očekávalo, že počkají, dokud nezískají dostatek majetku k zajištění chodu vlastní domácnosti. V průběhu 17. a 18. století byl průměrný věk ženy při vstupu do manželství kolem 23–25 let.⁴⁶

Po tom, co šlechtic úspěšně našel partnerku, mohl požádat o ruku šlechtičny prostřednictvím přátel, příbuzných, rodičů nebo poručníků. Dvoření se obvykle odehrávalo formou dopisování, následovaného zasíláním květin či jiných darů a jediným povoleným fyzickým kontaktem bylo dotknutí ruky. Následovalo období zasnub, během kterého bylo

---

⁴⁴ M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 46–48.

⁴⁵ M. RYANTOVÁ, *Život raně novověké šlechtičny v českém království*, s.108.

⁴⁶ M. LENDEROVÁ - B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR, *Žena v českých zemích*, s. 105.

párům dovoleno políbit se. V této fázi se také dohadovalo o výši věna a stanovovalo se datum svatby. Zásnuby sice nebyly povinné, ale ohlášky, jak je potvrzeno tridentským koncilem, byly nezbytné v katolickém prostředí. Tato opatření měla zabránit tajným sňatkům a poskytla dostatek času na nalezení případné překážky v manželství.⁴⁷

Šlechtic, navzdory odporu křesťanské morálky, mohl získávat sexuální zkušenosti před uzavřením manželského svazku, zejména během kavalírských cest či na svém panství. Pro ženu, zejména šlechtičnu, však platilo odlišné pravidlo. Nedodržení této zvyklosti, stanovené zemským nařízením, mohlo pro ženu znamenat ztrátu části majetku. Mladé šlechtičny často získávaly potřebné informace ke vstupu do manželství v rámci fraucimoru, který je připravoval na roli paní domu a matky. Zároveň se očekávalo a společensky cenilo dodržování křesťanské morálky a vstup do manželského svazku jako panna. Až do 16. století byl první manželský styk částečně veřejnou událostí.⁴⁸

Manželství pro ženu představovalo zásadní okamžik, kdy se podle dobového vnímání stávala dospělou. Sňatkem dosahovala statutu svého manžela, a také se její postavení odvíjelo od společenské pozice manžela se všemi pozitivy i negativy. Žena byla muži podřízena, vstupem do sňatku mu přímo slibovala poslušnost. Její povinnosti zahrnovaly péči o děti, manžela a domácnost. Manželský život pro ni znamenal sérii těhotenství, potratů a porodů.⁴⁹

Katolické manželství v raném novověku bylo definováno na tridentském koncilu v roce 1563. Koncil potvrdil manželství jako svátost, stanovil jeho charakter jako monogamní a nerozlučitelný svazek. Zároveň církve získala klíčové postavení v otázkách manželství, což jí umožnilo stanovovat překážky vstupu do manželství nebo rozhodovat o jeho rozvodu. Koncil také schválil rozhodnutí, že celibát a panenství mají vyšší hodnotu než manželství a potvrdil zákaz sňatku kněží.⁵⁰

Manželé se postupně poznávali během společného života. Muži obdivovali své manželky za projevený soucit během nemoci či při péči o děti. Z některých dochovaných manželských korespondencí je patrné, že se manželé neostýchali vyjádřit své vzájemné city. V případě odloučení mohl život ženy provázet smutek a pocit všednosti, zatímco svůj čas naplňovala

---

⁴⁷ M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 46.

⁴⁸ V. BŮŽEK, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti*, s. 171–172.

⁴⁹ M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR, *Žena v českých zemích*, s. 97.

⁵⁰ M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 107.

rutinními činnostmi, například výchovou dětí, vyšíváním nebo setkáváním se svým fraucimorem. Zvláště šlechtičny cizinky provdané za české šlechtice mohly prožívat intenzivní pocit samoty.⁵¹

2.3.2 Porod a výchova

V období raného novověku bylo manželství vnímáno jako instituce, která měla vyústit v porod potomků a naplnit biblické přikázání „Plodte se a množte se“. Toto přikázání zdůrazňovalo důležitost zachování rodu. Manželství bylo chápáno jako prostředek k dosažení těchto cílů a ženy byly často hodnoceny podle jejich schopnosti plodit potomky.⁵²

Pro finančně zajištěné a provdané ženy bylo těhotenství obvykle radostnou událostí. Naopak pro svobodné ženy znamenalo těhotenství nejen finanční těžkosti, ale především společenskou dehonestaci. Některé ženy v této situaci sahaly k drastickým metodám potratu, včetně pití abortivních nápojů nebo fyzických prostředků, jako bylo zdvihání těžkých břemen nebo tlačení a mlácení do břicha. V případě uměle vyvolaného potratu mohlo v raném novověku dojít k hrdelnímu trestu, ale existovaly i situace, kdy byly připuštěny polehčující okolnosti, vedoucí k fyzickému trestu a následnému pokání.⁵³

I přes to, že žena měla zajištěné zázemí a byla provdána, mohla se potýkat s opačným problémem, a to neplodností. Zejména ve šlechtických kruzích byl na ženy vyvíjen značný tlak ohledně zachování rodového jména a udržení majetkových poměrů. K léčbě neplodnosti byly navrhovány různorodé metody, včetně konzumace drcených kostí zajíců či teplých koupelí. Ženy se také obklopovaly symboly plodnosti, jako byly žáby a ropuchy.⁵⁴

Při samotném početí žena obvykle zaujímal pasivní roli, neboť dle křesťanské morálky byla považována za toho, kdo během pohlavního styku hraje méně aktivní úlohu, zatímco muž nesl větší aktivní účast. Nicméně důležitější byla úloha muže při zachování rodu a zajištění finanční stability pro svou rodinu. Když ženě vynechala očekávaná menstruace, ve fraucimorech a soukromé korespondenci se hovořilo o tzv. „naději“. Pokud těhotenství

---

⁵¹ M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 51.

⁵² B. BASTL, *Tugend, Liebe, Ehre*, s. 433.

⁵³ M. LENDEROVÁ – B. KOPIČKOVÁ – J. BUREŠOVÁ – E. MAUR, *Žena v českých zemích*, s. 575.

⁵⁴ B. BASTL, *Tugend, Liebe, Ehre* s. 431–432.

neprobíhalo zdárně nebo vzniklo podezření o neplodnosti ženy, mohlo to vést k hluboké psychické frustraci pramenící z nemožnosti plnit svou společensky klíčovou roli.⁵⁵

Porod a gravidita obecně představovaly pro ženu klíčové okamžiky, kdy plnila své poslání podle křesťanské morálky a zajistila pokračování rodu. Samotný porod byl pro matku spojen s riziky. U šlechticůn bývally při porodu přítomny porodní báby a ženy z fraucimoru. Se křtem se většinou příliš nečekalo. Lhůta se pohybovala do pěti dnů, vzhledem k důležitosti tohoto aktu jakožto vstupu do náboženského života.⁵⁶ V případě porodních komplikací či hrozby předčasné smrti mohl pokřtít i laik. Nejčastěji tak činila porodní bába, která mohla včas rozpoznat možné riziko předčasného úmrtí.⁵⁷ V ojedinělých případech především ve šlechtických kruzích bylo dítě pokřtěno i mnohem později. Očekávala se velká hostina s významnými hosty. Příkladem může být syn Fridricha Falckého, jehož křest se konal až tři měsíce po narození.⁵⁸ Ženy se křtu neúčastnily, protože byly v období šestinedělí považovány za nečisté.⁵⁹ Ve šlechtických kruzích se o kojení staraly kojné.⁶⁰

O výchovu se starala žena samostatně, případně jí zámožnější ženy mohly svěřit do péče služebnictva. Výchova byla postavena na zbožnosti a znalostech praktických dovedností, které se lišily podle pohlaví. Matky, podle humanistické výchovy, vedly dívky k domácím pracím, vaření, výchově dětí a především se snažily ulehčit život svým manželům v každodenní práci. Jejich ctnostmi měly být zbožnost, cudnost a pracovitost, projevující se ve vedení domácnosti a výchově.

Ve šlechtické rodině mohla žena získat vzdělání v oblasti čtení a psaní od vzdělané matky nebo guvernanky.⁶¹ Naopak byla kritizována za klevetění, marnivost a parádivost.⁶² Za dlouhý sňatek bylo považováno manželství trvající alespoň 15 let, což znamenalo, že bylo běžné zažít více sňatků během života.⁶³

---

⁵⁵ V. BŮŽEK, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti*, s. 173.

⁵⁶ M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 56.

⁵⁷ Martin FRANC – Martina HALÍŘOVÁ – Jiří KNAPÍK – Milena LENDEROVÁ – Eduard MAUR, *Velké dějiny zemí Koruny české. Tematická řada, Dětství*, Praha 2021, s. 113.

⁵⁸ Tamtéž, s. 114.

⁵⁹ Tamtéž, s. 121.

⁶⁰ M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 56.

⁶¹ V. BŮŽEK, *Společnost českých zemí v raném novověku*, s. 265.

⁶² M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji*, s. 46–48.

⁶³ V. BŮŽEK, *Těhotenství ve šlechtické domácnosti*, s. 157–160.

3 Problematika exilu

Tato kapitola stručně představí události předcházející odchodům do exilu a poskytne přehled prvních exilových odchodů během třicetileté války. V této souvislosti se zaměříme na život v exilu a dále popíšeme konkrétní exulantská útočiště relevantní pro tuto práci. Podrobnější analýza bude provedena v následující, tedy čtvrté kapitole.

Pro kontext této krátké kapitoly je vhodné věnovat krátký odstavec definici pojmů exil a emigrace. Původ slova „emigrace“ je odvozen od latinského slovesa „emigrare“, který do češtiny překládáme jako „vystěhovat“. Zatímco slovo „exil“ pochází z latinského výrazu, který znamená život ve vyhnanství. V kontextu této práce a obecně 17. století se náboženský a politický život silně prolíná a nelze tedy o těchto sférách života hovořit odděleně. Exil neznamená jen změnu náboženské identity, ale i politické.⁶⁴

Pojem exil zdůrazňuje, že se jedná o osoby, které byly vyhnány a opustily svou rodnou zemi nedobrovolně. Toto nejenže odráží nedobrovolnost odchodu, ale také zahrnuje právní aspekty. Exulant, jako pronásledovaný jedinec, by měl mít právo na ochranu a zvláštní status, přičemž jeho situace je často považována za dočasnou. Naopak, emigrace znamená dobrovolné opuštění vlasti s úmyslem usadit se v jiné zemi.⁶⁵ I když v současnosti mohou být tyto dva pojmy často zaměňovány, v této práci bude preferován termín „exil“ a „exulant“. Toto rozhodnutí je motivováno tím, že sami exulanti, jako například Václav Nosidlo z Geblic, používali termín „exulant“ k popsání své situace.⁶⁶

3.1 Rekatolizace v pobělohorské době

Na počátku myšlenka obnovení církve, představovaná zejména kazateli Martinem Lutherem, Ulrichem Zwinglim a jeho nástupcem Janem Kalvínem, spustila tzv. reformaci. Jejich úsilí nastartovalo reformační hnutí, které se snažilo o korekci nedostatků katolické církve. Katolická církev reagovala na tuto výzvu tzv. protireformací. Napětí mezi náboženskými skupinami eskalovalo do různých konfliktů, včetně šmalkadských válek. Přechodný augšpurský mír předznamenal další vývoj událostí. Tridentský koncil se naopak

---

⁶⁴ Jiří MIKULEC, 31.7.1627 Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství, Praha 2005, s. 154–155.

⁶⁵ M. LISA, Pirenská exulantská obec, s. 3–4.

⁶⁶ J. MIKULEC, 31.7.1627 Rekatolizace šlechty v Čechách, s. 155.

snažil o upevnění katolického vyznání a o nastolení protireformačních opatření.⁶⁷ Nekatolické věřící staví před otázku věrnosti své konfesi či vlasti svých předků. Když se vydali cestou exilu, museli čelit novému prostředí, ztrátě společenského postavení a hlavní motivací jim byla věrnost jejich náboženské konfesi.⁶⁸

V počáteční fázi se nekatolíci především uchylovali co nejbliže k hranicím, avšak brzy poznali, že ne všechny zahraniční oblasti jsou otevřené ke všem konfesím stejnou měrou. Z tohoto důvodu zejména luteráni, kteří měli blíže k učení Martina Luthera, začali odcházet směrem do Saska. Naopak utrakvisté nenacházejí v otázkách víry v zahraničí plné porozumění.⁶⁹

V době po stavovském povstání docházelo k první vlně odchodů přímých účastníků povstání, například odešel do exilu Jindřich Matyáš Thurn. Další vlna odchodů se zvedla po bitvě na Bílé hoře, přičemž se jedná především o šlechtu a měšťany. V letech 1621–1623 dochází především k odchodům nekatolických kněží, konkrétně v prosinci roku 1621 odcházejí utrakvističtí a bratrští duchovní z Prahy. Dalším signálem nastupující rekatolizace byl zákaz podávání kalicha laikům v roce 1622 a zároveň byla tato praxe označena za kacírskou.⁷⁰

V roce 1624 dochází k dalším odchodům, především mezi měšťany. Pro ně znamenal císařský patent, že nebudou přijímáni v královských městech. Zároveň bylo nařízeno, že nekatolíci musí opustit královská města, čímž jim bylo odepráno měšťanské právo, právo na živnost a řemeslo. Těmto jednotlivcům bylo také znemožněno právo na prodej majetku a emigraci. Tímto opatřením byli definitivně vykázáni z Čech a Moravy nekatoličtí kněží, včetně příslušníků luteránské víry. Kromě toho byli jmenováni komisaři odpovědní za rekatolizaci, kteří měli možnost požádat o vojenskou asistenci. Dalším represivním opatřením bylo nucené ubytování a péče o vojáky, což postihlo obyvatelstvo ve městech rychleji. Tuto situaci ovlivnilo také to, že část nekatolické vrchnosti na venkově chránila své duchovní.

---

⁶⁷ E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště*, s. 2–3.

⁶⁸ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 7.

⁶⁹ *Tamtéž*, s. 8.

⁷⁰ E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště*, s. 2–3.

K největší vlně odchodů dojde v roce 1627 po vydání Obnoveného zřízení zemského dne⁷¹ 10. 7. pro Čechy a 10. 5. 1628 pro Moravu, které považuje za jediné možné katolické náboženství.⁷² Nekatolické stavy jsou definitivně postaveny před otázkou, zda konvertovat, nebo do šesti měsíců prodat svůj majetek a opustit zemi.⁷³ V následujících dvou letech, pod vlivem rekatolizace vyplývající z rekatolizačního patentu ze dne 31.7. 1627, který se týkal i nejvyšších stavů, měli ti, kteří mohli alespoň před opuštěním vlasti prodat svůj majetek, možnost tak učinit. Mimo tyto vlny odcházeli exulanti za hranice stále. Avšak na šlechtu a měšťany v královských městech bylo uplatňováno vystěhovalecké právo, které mělo umožnit zachování majetku. Přesto však toto právo bylo porušováno. Poddaní nemohli podle práva opustit svou vlast, jedinou možností bylo vykoupení, ale častěji docházelo k nelegálnímu zbláhání.

Odchod do exilu, neboli odchod do vyhnanství, byl možností, jak si uchovat své vyznání, což bylo pro tehdejšího člověka zásadní. Avšak toto rozhodnutí přinášelo řadu negativ jako ztrátu majetku a některých dalších práv. Nejtěžší byla nepochybně integrace do nového prostředí. Klíčovým nástrojem v této situaci byla znalost jazyka a značný význam mělo i to, k jaké konfesi jedinec patřil, luteráni se mohli ve věroučných otázkách snadněji shodnout, naopak utrakvisté mohli pociťovat výrazné rozdíly ve své religiozitě.

Nejen otázky náboženského vyznání a jazyka komplikovaly život exulantů, ale také hledání nových způsobů obživy. Dobrou výchozí pozici měli intelektuálové, kteří měli možnost profesního uplatnění na univerzitách. Pro zámožnou šlechtu či měšťanstvo nebylo tak obtížné najít nové finanční zázemí. Naopak odchodem evangelického duchovenstva převyšovaly možnosti uplatnění těchto kněží v exilu, tak přijímali i méně lukrativní nabídky. Někteří se dokonce vraceli do své domoviny za jiným způsobem obživy a opouštěli duchovní činnost.⁷⁴

Nedobrovolný odchod z domoviny nesl s sebou nejen riziko nového prostředí a následně nutné adaptace, ale také naději na návrat do své původní země. Často přetrvávala představa,

---

⁷¹ Iva ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, Praha 2008, s. 112.

⁷² František ČAPKA, *Dějiny zemí Koruny české v datech*, Praha 2010, s. 322–323.

⁷³ E. ŠTĚRÍKOVÁ, *Exulantská útočiště*, s. 7.

⁷⁴ Tamtéž, s. 1–9.

že se jedná pouze o dočasný pobyt. Když však tato představa pominula, mnozí exulanti oscilovali mezi rozhodnutím, zda se vrátit zpět a přijmout katolickou víru, nebo se uchýlit na jiné místo či do jiné země.⁷⁵

3.2 Exulantská útočiště v německých zemích

V 20. letech 17. století exulanti volili lokace, které nebyly příliš vzdálené od jejich domoviny, především protestantské německé oblasti. Výjimku tvořili čeští bratři, kteří se uchýlovali do Polska. Mezi hlavní místa patřila Míšeň, Annaberg a Freiberg, zatímco zámožní exulanti směřovali do Drážďan, kde na jejich usazování dohlížel samotný kurfiřt Jan Jiří. Nejsilnější exilovou komunitou bylo město Pirna, kam směřovali nekatolíci z Čech.⁷⁶

3.2.1 Pirna

Do Pirny přicházeli převážně z Prahy a Litoměřic kněží, učenci, měšťané a šlechta, většinou se znalostí německého jazyka. Na počátku roku 1628 žádali kurfiřta o povolení bohoslužeb v českém jazyce, které bylo uděleno na jeden rok. V dalších letech bylo nutné tuto žádost opakovaně podávat. K povolení přispěla skupina vzdělaných exulantů, včetně osobnosti Václava Nosidlo. Tím se stalo, že v letech 1626 až 1628 se Pirna stala neoficiálním kulturním centrem exulantů v Sasku.⁷⁷ K tomu přispělo i to, že někteří intelektuálové přiváželi do Pirny části svých knižních fondů. Do města také přicházely skupiny učitelů, kteří mohli s pomocí těchto knih poskytovat vzdělání mladší generaci.⁷⁸

I když byl povolen český jazyk během bohoslužeb, stále bylo vyžadována dodržování luteránské víry a obřadů.⁷⁹ Exulanti se bohoslužbou slouženou v českém jazyce vydělují od místního obyvatelstva, protože doufají v brzký návrat. V roce 1629 dosáhlo exulantské útočiště Pirna největšího počtu exulantů, a to 2123 osob, včetně dětí. Pro město se čtyřmi tisíci obyvateli to představovalo značnou zátěž.⁸⁰

---

⁷⁵ I. ČORNEJOVÁ – J. KAŠE - J. MIKULEC – V. VLNAS, *Velké dějiny zemí Koruny české VIII.*, s. 102–104.

⁷⁶ Tamtéž, s. 108–109.

⁷⁷ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 11.

⁷⁸ Tamtéž s. 11–12.

⁷⁹ Tamtéž s. 11.

⁸⁰ E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště*, s. 88–89.

Od druhé poloviny třicátých let 17. století počty exulantů v Pirně začaly klesat. Nejnižší počet dosáhl v roce 1639, kdy v Pirně zůstalo pouhých 24 exulantů. Tento pokles byl způsoben morovou epidemií, ekonomickými obtížemi a několika požáry, které vážně poškodily majetek místních obyvatel, což jim znemožnilo poskytovat pomoc cizím osobám. Tyto požáry postihly také exulantské rodiny, které se následně přesunuly například do Žitavy. Někteří exulanti se kvůli nedostatku příležitostí přesunuli na jiná místa. Navíc se objevuje i tlak na konverzi k luteránství.⁸¹

Důležitý faktor představoval vpád švédských vojsk pod vedením vojevůdce Johana Gustafssona Banéra. Švédská vojska se počátkem roku 1639 ubírala směrem do Saska, nejprve se neúspěšně snažilo o dobytí Freibergu. Poté 3. května obsadilo Pirnu.⁸² Všechny zmíněné události a především vpád švédských vojsk znamenal rozpad české pirenské komunity.⁸³ Okolo tisíce exulantů se hlásilo do služeb švédské armády a zhruba 200 z nich se tímto způsobem dostalo zpět do Čech. Přidání se na stranu nepřítele jim pozici u pirenských obyvatel nezlepšuje. Někteří se chtěli z Čech znovu vrátit do exilu, kde byli však kvůli zradě odmítáni, a proto se někteří uchýlili do sousedních měst, např. Nosidlova rodina do Bad Schandau. V prosinci 1639 zde žije pouze 24 exulantů, znamená to faktický rozpad české exulantské komunity. Saským centrem se staly Drážďany.⁸⁴

3.2.2 Žitava

Od roku 1622 začínají do Žitavy proudit nekatoličtí uprchlíci. Z počátku existovala vzájemná tolerance mezi nimi a místním obyvatelstvem. V roce 1623 saský kurfiřt vydal nařízení, které exulanty zavazovalo k poslušnosti a přizpůsobení se místním poměrům. Problémy nastaly především kvůli absenci české bohoslužby, která byla slíbena až v roce 1629. Nedostatek míst a touha po porozumění kázání vedly ke vzniku soukromých modlitebních skupin a různým domácím setkáním, což nebylo příliš vítáno. Místní obyvatelstvo také začalo vyjadřovat stížnosti na nedostatek potravin.

Zámožnější exulanti usilovali o nákup domu, avšak poptávka značně převyšovala nabídku. V důsledku toho vznikla nová část města tzv. České předměstí (Böhmische Vorstadt).

---

⁸¹I. ČORNEJOVÁ – J. KAŠE – J. MIKULEC – V. VLNAS, *Velké dějiny*, s. 102–107.

⁸²Tamtéž, s. 140.

⁸³M. LISA, *Pirenská exulantská obec*, s. 12.

⁸⁴L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 50–51.

Majitelé těchto nově vybudovaných domů, postavených na močálovitém podloží, se především věnovali zahradničení. Mezi další časté ekonomické aktivity exulantů patřil obchod s dobyt看em, přízí a plátnem.⁸⁵

---

⁸⁵ E. ŠTĚŘÍKOVÁ, Exulantská útočiště, s. 112.

4 Žena v exilu

V této kapitole nahlédneme do života exulantek a jejich rodin. Jako metodu využijeme mikrohistorické sondy do jednotlivých míst a životních situacích. Zároveň musíme mít stále na paměti, že se jedná především o ego-dokumenty psané z pohledu jejich manželů. Z tohoto důvodu nemusí být informace úplné a jsou velmi subjektivně zabarvené, protože představují názor muže a manžela z raného novověku.

4.1 Představení exulantek

4.1.1 Měšťanky z rodiny Nosidla z Geblic

Anna Nosidlová byla manželkou litoměřického měšťana Václava Nosidla z Geblic. Václav Nosidlo získal titul bakaláře svobodných umění v roce 1615 a následně působil na škole v Poděbradech. V roce 1624 se vrátil do Litoměřic, kde zastával pozici písaře.⁸⁶ Zhruba v roce 1625 se oženil právě s měšťankou Annou.⁸⁷

Litoměřice se řadily k nekatolickým centrům, také proto se mnozí obyvatelé podíleli na stavovském povstání. Účastníci byli dle provinění rozděleni do šesti skupin, Nosidlova rodina patřila do nejméně potrestané skupiny, přišla tedy pouze o část majetku. Záhy po začátku společného manželského života je zastihla jakožto utrakvistickou rodinu náročná situace. Václav Nosidlo opustil české země v roce 1626 společně zhruba s 500 rodinami a většina z nich zamířila právě do Pirny.⁸⁸ Zbytek života strávil Václav Nosidlo v exilu. O jejich rodinném životě se dozvídáme z jeho rukopisné kroniky. Záznamy o Anniných životních událostech obsahují údaje o místě a datu její smrti – 3. července 1655 v Bad Schandau. Anna přežila svého manžela o šest let. Za její hrob zaplatila nejmenovaná dcera.⁸⁹

90

V roce 1626 probíhala v Litoměřicích násilná rekatolizace, kterou vedl hejtman Baltasar Marradas a kapucín František z Rozdražova. V reakci na tuto situaci se Václav Nosidlo rozhodl opustit zemi a vnímal tuto volbu jako jedinou možnost. Jeho kritická slova vůči

---

⁸⁶ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 171.

⁸⁷ M. LISA, *Pirenská exulantská obec*, s. 9.

⁸⁸ Tamtéž s. 9.

⁸⁹ Lze se domnívat, že se jedná o dceru Lidmilu, v době úmrtí Anny jí bylo 26 let.

⁹⁰ M. LISA, *Pirenská exulantská obec*, s. 11.

konvertovaným katolíkům, které označoval jako „nové katolíky“ a „odpadlíky“, naznačují jeho stanovisko k dané situaci. Vykazoval nesouhlas s nadšením konvertitů, kteří nezůstávali věrni své původní víře a zdůrazňoval nezbytnost potrestání těch, kteří od ní odstoupili.⁹¹ Dále často užíval výrazu papeženci⁹², což naznačuje despekt nejen k nově konvertovaným, ale celkově ke katolické konfesi. Stejně stanovisko zřejmě i zastávala jeho manželka Anna, když ho následovala do exilu. Je také možné, že tak činila z věrnosti a povinnosti vůči svému manželovi.

Zásadním okamžikem v životě Anny Nosidlové bylo narození dcery Doroty dne 28. ledna 1626, která byla následujícího dne pokřtěna katolickým knězem a zároveň děkanem Janem v kostele Všech svatých v Litoměřicích. Narození dítěte bylo zajisté dle zápisu pro rodinu radostnou událostí, je však ovlivněn negativní okolností, jednak křest provádí „papeženec“ a celkově je tehdejší situace popisována: *„Dána byla od pána boha nám v největších těžkostech a zármutcích, když pro náboženství vyhánění dokročilo tak, že i ona s matkou dřív osmi neděl po narození svém z vlasti do cizí země utíkati a po vodě velmi nebezpečně plaviti se v tuhou zimu musila.“*⁹³

V tomto období konkrétně dva týdny po porodu dcery Doroty Annin manžel, Václav Nosidlo, opustil Litoměřice společně s dalšími měšťany. Jeho odchod proběhl tajně, zároveň však projevoval zarmoucení nad tím, že opustil svou ženu tak krátce po porodu. Též se obával možného ubytování vojáků v jejich domě, ale jeho rozhodnutí zůstalo jediným možným řešením, neboť konverze nebyla pro ně možným východiskem. Také nepříznivá životní situace plynula z odebrání živnosti.⁹⁴ Po tomto rozhodnutí je logické, že Annin život se přesune do exilu. Anna zůstávala zhruba po dobu šestinedělí bez manžela, což představuje náročné období, kdy byla nucena čelit probíhající rekatolizaci sama.

Anna Nosidlová následovala zhruba po čtyřech týdnech svého manžela do exilu spolu s ostatními manželkami exulantů krátce po jeho odchodu.⁹⁵ Anna a další měšťanky čekaly, jakým směrem se bude situace v Litoměřicích vyvíjet, zároveň manžel mohl v Pirně zajistit

---

⁹¹ M. LISA, Pirenská exulantská obec, s. 10.

⁹² M. LISA (Hrsg.), Die Chronik des Václav Nosidlo, s. 204.

⁹³ Tamtéž, s. 72.

⁹⁴ Tamtéž, s. 76.

⁹⁵ Tamtéž, s. 74.

životní podmínky.⁹⁶ Na cestě pobývali na panství Viléma Kinského z Vchynic v Benešově nad Ploučnicí společně s manželem, kde je jim pobyt umožněn pouze dočasně. Anna se následně plavila v zimě roku 1626 po Labi do Pirny, protože již nedokázala trpět vojenský a náboženský útlak.⁹⁷ Anna odešla společně se svou dcerou Dorotou, jež byla ve věku dvou měsíců. Opustila domov bez jakéhokoliv služebnictva, což též může svědčit o náročné finanční situaci.⁹⁸

Nosidlova kronika zaznamenává existenci sestry Václava Nosidla, Doroty Nosidlové (provdané Holubové)⁹⁹, jež byla také nekatoličkou. Dorota Nosidlová se rozhodla pro tajné odstoupení od katolické víry. Veřejně sice ke katolické víře konvertovala, avšak soukromě si zachovala svou nekatolickou identitu. Rozhodla se zakrýt své skutečné vyznání i prostřednictvím zpovědních cedulek. Kněz (Nosidlo zmiňuje dokonce i zvoníka¹⁰⁰, mohl být např. prostředníkem při koupí) jí za úplatu vystavil potvrzení o absolvování svátosti pokání, tím současně veřejně potvrdil, že se hlásí ke katolické víře. Nosidlo popisuje praxi nákupu zpovědních cedulek jako jedinou možnost, jak si zachovat vnitřně nekatolickou konfesi a moci se zachránit před perzekucí.¹⁰¹

Takové jednání svědčí o určité autonomii v rozhodování Doroty, ať už se rozhodne setrvat u původní víry, nebo konvertovat. Václav Nosidlo hodnotí toto rozhodnutí jako nezbytné a není k jejímu jednání tak příkrý ve srovnání k jiným konvertitům, což může potvrzovat zřejmě rodinné pouto. O autonomii svědčí i skutečnost, že Dorota v roce 1635 odešla do exilu bez svého manžela Martina Holuba a jejich dětí.¹⁰²

4.1.2 Měšťanky z rodiny Kezeliovy

Jiří Kezelius Bydžovský se narodil 14. dubna 1576 v Novém Bydžově. Vystudoval bakaláře na pražské univerzitě a mistrem se stal 1604. Poté působil jako správce několika pražských škol. V roce 1606 přešel do Mladé Boleslavi. Zde se oženil roku 1606 se svou první

---

⁹⁶ V. BŮŽEK – P. KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, s. 299.

⁹⁷ M. LISA (Hrsg.), *Die Chronik des Václav Nosidlo*, s. 74–76.

⁹⁸ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 33.

⁹⁹ Martina Lisa však uvádí, že není možné potvrdit, zda se skutečně jedná o sestru Václava Nosidla. (Pirenská exulantská obec, s. 10.) Avšak Václav Nosidlo o ní píše jako o své sestře.

¹⁰⁰ M. LISA (Hrsg.), *Die Chronik des Václav Nosidlo*, s. 70.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 70.

¹⁰² M. LISA, *Pirenská exulantská obec*, s. 10.

manželkou Johanou. V roce 1610 ovdověl a zároveň se oženil s Lidmilou, dcerou Vavřince Novoměstského.¹⁰³ Rodina prožila 12 let v exilu v Žitavě, v Sabnici a v neposlední řadě v Pirně a vrátili se do Mladé Boleslavi 23. srpna 1639 z důvodu příchodu švédských vojsk do Pirny. Svůj původní dům objevil zpustlý.¹⁰⁴

Odchod do exilu doprovázel oficiální dopis, který obsahoval úřední nařízení netolerující nekatolické konfese. Nařízení přišlo do Mladé Boleslavi 18. července 1627 a další den v sobotu poté bylo v obci vyhlášeno.¹⁰⁵ Na toto nařízení navazoval rekatolizační patent z 31. července 1627, který Bydžovský opsal a publikoval ve své kronice.¹⁰⁶

Primátorovi Bydžovskému byl ten stejný den zkontrolován majetek, „...*k z inventování věcí jeho že budou jisté osoby nařízeny*“¹⁰⁷. Popsal situaci v obci jako rozpolcenou, někteří mu přáli, jiní nikoliv: „*ale závistníci ani viaticum, ze sumy jemu od obce povinné dáti, ani vysvědčení šlechtného v té obce svými službami chování vydati nechtěli*“¹⁰⁸. Zřejmě také požadoval od obce osvědčení o službách, které pro město vykonával. Při odchodu cítil zarmoucení vzhledem k 20 letům služby písaře, práce pro školu, pro město a byl nucen odejít ze své funkce primase.

V neděli opustil zemi, jelikož od své konfese ustoupit nehodlal. Do exilu odešel konkrétně 20. června 1627 do Žitavy v Lužici společně s několika přáteli, avšak bez své manželky. Dle dokladu z kroniky odchod emotivně prožíval, což je v rámci vzniklé situace pochopitelné, opustil svou vlast, ženu, rodinu a majetek. Manželčíným emocím je také dán prostor. Lidmila prozatím ve vlasti zůstala a spravovala majetek. Zajisté byl pro ni odchod manžela do exilu životním milníkem, protože její život byl tímto zásadně ovlivněn.¹⁰⁹ V roce 1632 se přesunuli do Pirny. Podle soupisu exulantů z roku 1636 pobýval u Jana Fisela se svou ženou Lidmilou.¹¹⁰

---

¹⁰³ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 158.

¹⁰⁴ Z. KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská*, s. 232.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 188-189.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 190-193.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 189.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 189.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 190.

¹¹⁰ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 120.

Jeho manželka Lidmila zůstala půl roku v Mladé Boleslavi. Manželka se pak zřejmě kvůli útrapám z odmítání konverze odebrala za manželem, důvodem může také být zachování věrnosti manželovi a do Žitavy přišla 24. prosince 1627. Majetek musela nechat ve správě příbuzných. O majetek se dle Bydžovského nestarali správně, avšak by autor zřejmě nehovořil jinak, protože se jednalo o jeho zabavený majetek. Tehdejší situaci potencionálních exulantů také komplikoval pobyt vojáků v jejich obydlích.¹¹¹

4.1.3 Šlechtičny rodiny Harantovy

Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic se narodil 24. července 1580. Jakožto nekatolík se účastnil protistavovského odporu a v roce 1623 mu byla zkonfiskována polovina majetku. Teprve roku 1628 opustil Čechy a dva měsíce setrval ve Vohestraußu, avšak kvůli protireformačním nařízením se odebral do bavorského Hofu. Zde s dalšími exulanty žil Jan Jiří do roku 1647.¹¹²

Lidmila Harantová (rozená z Příchovic), první manželka Jana Jiřího z Polžic a Bezdržic, se narodila v roce 1578. Zdá se, že jejich třicetileté manželství bylo šťastné, dokonce vyčísľuje délku manželství velmi přesně. Její manžel ji přinejmenším popisoval láskyplně: „*Jistě byla dobrá, šlechetná, milosrdná, poctivá a pracovitá žena.*“¹¹³ Jako další projev náklonnosti, o ni také manžel ke konci života pečoval. Na popis této situace musíme nazírat s určitým odstupem, protože se zajisté autor chtěl ukázat v tom nejlepším světle. Avšak přinejmenším jsou-li některé pasáže pravdivé, lze soudit, že jejich vztah byl blízký. S určitostí můžeme říct, že bylo manželství plodné, protože měli společně 13 dětí, šest synů a sedm dcer. Na 17. století zcela obvykle přežilo sedm dětí. Sama Lidmila se dožila 52 let, zemřela 18. dubna 1631.¹¹⁴

Lidmila s Janem Jiřím a s dětmi přijeli 29. 5. 1627 do jejich prvního exilového útočiště Vohestrausu. Na povolení falckraběte Augusta si za 15 říšských tolarů pronajali dům a následovali je další příbuzní. Poté se v témže roce přesunuli do Hofu, kde si pronajali část domu u koláře Stefana u městské brány.¹¹⁵

---

¹¹¹ Z. KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská*, s. 190.

¹¹² F. MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta*, s. 7.

¹¹³ Tamtéž, s. 56.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 55.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 34.

Lidmila onemocněla, její nemoc je popisována jako náhlá, otázkou je také, zda nebyly některé situace pro účel žánru mírně dramatizované. V momentě, kdy nemoc pocítila, ponořila se do modliteb a věnovala se nutným záležitostem, „*a žádnou věci dále odložit (k stolu večer Páně jíti) nechtěla,...*“¹¹⁶. Čas před ulehnutím na lůžko strávila na české bohoslužbě, zpěvem a rozjímáním. V zimním období ulehla s nemocí, pocítovala bodání v pravém prsu, dostavil se také kašel a předpokládala svou smrt. Lidmila hovořila o „*jakoby nějakém klubičko něčeho pod pravým prsem měla*“¹¹⁷.

Lze odhadovat, že se mohlo jednat o nádorové onemocnění doprovázené respiračním onemocněním, jelikož pokročilé stádium nemoci je popisováno takto: „*Tu se jí zbudil potom kašel, že flusy převelice za mnoha dní vyvrhovala.*“¹¹⁸ Ze strany manžela, dětí a okolí byla zahrnuta péčí a společnými modlitbami. Dále se jí dostalo lékařské a lazebnické péče, při které zkoušeli různé druhy léčby zahrnující mazání mastmi, výplachy úst, pití léčebných nápojů a obkladů. Lidmila prožívala svou nemoc od některých ze zimních měsíců do Velikonoc, konkrétně do Velkého pátku roku 1631. Zemřela obklopena rodinou při posledních společných písních, předčítání a modlitbách. Manžel její poslední chvíle doprovodil kupř. slovy: „*Mý nejmilejší srdce, nestejskej sobě v tomto tvém kříži a v nemoci od Pána Boha na tebe vložené!*“ a slovy manželky: „*Slyšela, nic sobě nestejskám.*“¹¹⁹ Její smrt se zdála poklidná.

Její pohřeb se konal 22. dubna v Hofu. Byla při pohřbu doprovázena manželem Janem Jiřím a jejími syny Jiřím Fridrichem, Janem Ratoľtem, Adamem Rudolfem a Vilímem Kryštofem a dcerami Mandelou Sibylovou a Alžbětou Matjanou. Přítomno bylo mnoho dalších hostů včetně příbuzných ze strany Lidmily a dam z fraucimorů. Kázání vedl Krištof Šlejpnar, předčítal z evangelia sv. Jana. Z jejího epitafu se dozvíme, že zemřela v exilu ve městě Hofu a byla pohřbena v bývalém klášterním kostele. Je nutné brát pozitivní popis s rezervou, jelikož se jedná o popis jejího pohřbu, který zajisté je vykreslen v co nejlepším světle.

Druhou manželkou Jana Jiřího byla Sabina z Waldenfelsu, dcera rytíře Jindřicha z Waldenfelsu. Vzali se 13. listopadu 1635 v Hofu. Jejich manželství trvalo 5 let a 37 týdnů.

---

¹¹⁶ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 54.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 54.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 54.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 54.

Sabině v té době bylo 31 let a Janu Jiřímu 55 let. Sabina se nakazila zřejmě blíže nespécifikovanou nemocí od své dcery Alžběty Marjany.¹²⁰ Sabina zemřela mladší než Lidmila, a to ve věku 37 let. Porodila jednu dceru a dva syny.

4.2 Jazyková otázka

Znalost jazyka byla pro pobyt za hranicemi klíčová. Umožnila kontakt s okolním světem, což pro exulanty znamenala možnost sehnat si bydlení či komunikaci s místní církevní komunitou a především možnost účastnit se pobožností, protože v mnoha saských městech nebyla v prvních desetiletích zřízena česká bohoslužba. Exulanti nerozumějící německy či jen s malou znalostí žili v podstatě po několik let bez plnohodnotného náboženského vedení, tímto bylo především zasaženo služebnictvo a někteří měšťané.¹²¹ V případě větších komunit mohlo také docházet k vytváření uzavřenější skupiny, která sdílela podobné kulturní pozadí a především stejný jazyk. Některé starší osoby se neučili německému jazyku vůbec.¹²²

Nejdůležitější hodnoty se během 16. století pro šlechtice proměnily. Přerod ze šlechtice válečníka na šlechtice dvořana znamená i orientaci na příslušné vzdělání. Šlechtic měl být vzdělán v oblasti čtení, psaní, počítání, historii, umění, rétorice, právu a v neposlední řadě ovládat cizí jazyky. Úsilí o vyšší vzdělanost se promítla i do nižších šlechtických vrstev, které se snažily o nápodobu.¹²³ Šlechtičny mohly být v 16. století již také vzdělány v oblasti psaní a čtení a především v cizích jazycích. Vzdělání zajišťovaly matky, případně guvernanky a preceptoroky a v neposlední řadě samozřejmě své svěřenkyně učily péči o domácnost.¹²⁴

Dítě v měšťanské rodině bylo podle pohlaví vychovááno jinak. Výchova chlapců i dívek se opírala o náboženské hodnoty a získání praktických dovedností. Dívky byly vedeny k praktickým dovednostem, které mohla žena uplatnit především v péči o domácnost, výchově dětí a „měla svému muži ulehčovat v jeho starostech“¹²⁵. Některé ženy se vymanily

---

¹²⁰ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 145.

¹²¹ L. BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy, s. 12.

¹²² V. BŮŽEK – P. KRÁL, Člověk českého raného novověku, s. 313.

¹²³ Tamtéž, s. 262–263.

¹²⁴ Tamtéž, s. 266.

¹²⁵ Tamtéž, s. 157.

z tohoto stereotypu a prosadily se v řemesle nebo obchodě, viz kapitola 2.1.1. Žena jako podnikatelka.

Chlapci se oproti dívkám mohli dále vzdělávat, činili tak na měšťanských školách, které jim poskytly praktický základ do řemesla či obchodu. Žáci, kteří chtěli pokračovat vyšším až univerzitním vzděláním, se dále vzdělávali na latinských partikulárních školách a gymnáziích spravovanými církevními řády.¹²⁶ Někteří pokračovali na Pražskou univerzitu, která jim poskytovala možnost odejít z rodného města. Od 16. století také rostl podíl univerzitně vzdělaných měšťanů, což také platilo pro Litoměřice rodné město Václava Nosidla. Václav Nosidlo jakožto měšťský písař musel samozřejmě zvládat písemnou komunikaci v češtině a v němčině. Získané univerzitní vzdělání mu poskytovalo pro tuto práci nepostradatelnou znalost latiny.¹²⁷ Podobnou životní dráhu měl i měšťan Jiří Kezelius Bydžovský, který zastával funkci primase v Mladé Boleslavi. Podobně by se dalo očekávat, že vládl češtinou, němčinou a latinou písmem i slovem.

Znalost jazyka byla pro pobyt za hranicemi zásadní pro kvalitu života. Znalost jazyků měšťanů Václava Nosidla a Jiřího Kezelia Bydžovského mohu odhadovat z jejich získaných titulů a následných profesí. Oba získali titul bakaláře, tudíž ovládali latinu jakožto komunikační jazyk na univerzitách. Zároveň si s sebou do Pirny postupně přiváželi část svých knihoven,¹²⁸ což také svědčí o určité intelektuální úrovni, jejíž vliv mohl přecházet na manželky.

Jan Jiří Harant jakožto příslušník nižší šlechty byl vzdělán soukromě. Po smrti jeho otce Jana Haranta z Polžic a Bezdržic se o jeho výchovu a vzdělání staral starší bratr Jindřich. Byl vzdělán v němčině a latině.¹²⁹ Z pamětí vyplývá, že byl schopen v exilu dlouhodobě žít a zařídit si nutné záležitosti. Do jisté míry mohl fungovat pouze v rámci komunity, např. ve společnosti českého kněží, českého lékaře atd. Syn Jana Jiřího Jan Ratolt dle otcova zápisu k roku 1632, *“svou německou, českou, vlašskou řeč mluvil, i něco též francouzské povědom*

---

¹²⁶ V. BŮŽEK – P. KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, s. 157.

¹²⁷ Tamtéž, s. 400–401.

¹²⁸ Tamtéž, s. 308.

¹²⁹ Blanka MAULEOVÁ, *Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdržic, český šlechtic a exulant*, Praha 2007, s. 19.

byl“.¹³⁰ Dále zmiňuje, že uměl hrát na několik hudebních nástrojů a disponoval hudebním vzděláním.

Z tohoto vyplývá, že vzdělání v cizích jazycích a vzdělání obecně pro něho hrálo důležitou roli. Jan Jiří německý jazyk ovládal. Některé pasáže z Harantových pamětí byly přeloženy z němčiny, jak zmiňuje Ferdinand Menčík v úvodu k edici tohoto díla.¹³¹ O propojení Harantovy rodiny s německou komunitou hovoří i fakt, že pohřebnímu průvodu po smrti jeho syna Otty Jana Adama byli přítomni Němci z řad rytířstva a měšťanstva.¹³² Otázkou zůstává, zda i jeho první žena Lidmila (rozená z Příchovic) uměla německy. Vzhledem k tomu, že pocházela také z nižší šlechty, mohlo jí být poskytnuto určité vzdělání. Dále s manželem po několik let pobývala v německém prostředí, takže mohla vládnout alespoň základní úrovni jazyka. Ostatně i její náhrobek byl zhotoven pouze v německém jazyce. Mohlo to také být z důvodu, že se jedná o místní jazyk, ale může to nasvědčovat jazykovým schopnostem pozůstalých.

Václav Nosidlo se věnoval profesi písaře, musel vládnout písemnou komunikací a mít určité analytické schopnosti. Avšak jeho jazykové schopnosti nejsou přímo zmíněny. Určité jazykové schopnosti lze předpokládat na základě faktu, že si byl schopen obstarat bydlení. V rámci české komunity měl respektuhodné postavení. Majitelé domů, kteří mu pronajímali místa k bydlení, byli místní obyvatelé. Je samozřejmě možné, že mohly být tyto záležitosti zařizovány za pomoci tlumočící osoby a až postupem času Nosidlo pochytil určité jazykové schopnosti. Rovněž pro fakt, že Václav Nosidlo potažmo jeho manželka Anna hovořili německy, je žádost českých exulantů z roku 1628 o českou bohoslužbu. Kurfiřt požádal o zprávu spravující o počtu Čechů, kteří nerozumí německému jazyku. Zpráva dospěla k celkovému součtu 500 exulantů a z toho odhadovaná menšina 100 exulantů nehovořila německy, tudíž většina německy hovořila.¹³³

Z dostupných informací lze usuzovat, že minimálně Václav Nosidlo vládl němčinou na komunikativní úrovni a zřejmě i Anna určitým způsobem jazyk ovládala, i vzhledem k tomu, že většina exulantů německy hovořila. Domnívám se tedy, že Anna německy nejspíše

---

¹³⁰ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 67.

¹³¹ Tamtéž, s. 7.

¹³² Tamtéž, s. 118.

¹³³ L. BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy, s. 89.

hovořila, přestože jakožto měšťance zřejmě nebylo jazykové vzdělání umožněno. Strávila v exilu určitý čas po boku vzdělaného manžela, který disponoval mnohými knihami a kontakty. Podobnou tezi zastávám v případě Kezeliovy manželky Lidmily, která strávila většinu exilu v Pirně po boku svého manžela, tudíž dle mého dokázala hovořit německy alespoň na komunikativní úrovni. Pro tato tvrzení nejsou dispozici přímé pramenné doklady, vycházím především z informací o jejich životě a vzdělání jejich manželů.

4.3 Ekonomické zabezpečení

4.3.1 Rodina Nosidlova

Ze situace plynoucí z Nosidlova odchodu je patrné, že byl plánovaný, jelikož pro rodinu Nosidla nebyla konverze možným řešením. Tušili, že odchod do exilu bude nutný. Odchod byl tajný z důvodu hlídání města vojáky a Nosidlo tvrdí, že všechnen majetek musel zanechat v Litoměřicích.¹³⁴ Ještě před odchodem mu byl na základě trestu za stavovské povstání odebrán dům v Pokratické ulici a vinohrady v Kamenatkách – obě nemovitosti v celkové hodnotě 500 kop. Zbořeníště za Cinickou branou mohl ještě prodat za 10 kop.¹³⁵ Manželka Anna Nosidlová při odchodu opustila Litoměřice zřejmě také bez velkého majetku a ani ji nedoprovázelo služebnictvo, což také dokládá soupis exulantů z Pirny z roku 1629.¹³⁶ V soupisu se nacházela v ubytování u Jana Schwenka pouze s manželem. Některé další životní situace však ukázaly na určité finanční zabezpečení vzhledem k tomu, že jejich první dcera Dorota umírá v péči lékaře.¹³⁷

V úvodní fázi svého pobytu bydlela rodina v pronajatém ubytování u Jana Kryštofa Funka, které zahrnovalo dvě světnice a čtyři komory v jednom z horních pater. Společné bydlení s Janem Houskou a Janem Mostníkem zřejmě pro tuto dobře situovanou měšťanskou rodinu představovalo snížení životního standardu a něco neobvyklého. Sám Nosidlo hodnotil bydlení jako prosté. Cena za čtvrt roku pronájmu byla 24 tolarů a při placení nabyl dojmu, že byl oklamán. Lze to chápat jako lamentaci nad vysokou cenou, jelikož v této době shánělo ubytování mnoho exulantů. Editorka Nosidlových zápisů Martina Lisa dodává, že za tuto

---

¹³⁴ M. LISA (ed.), *Die Chronik des Václav Nosidlo*, s. 106.

¹³⁵ M. LISA, *Pirenská exulantská obec*, s. 9.

¹³⁶ L. BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy*, s. 33.

¹³⁷ M. LISA, *Die Chronik des Václav Nosidlo*, s. 106.

cenu bylo možné v této době zakoupit dva koně, což také potvrzuje, že se jednalo o vysokou částku.¹³⁸ Nosidlo popisuje majetkovou situaci: „..., *žádných svých věcí mimo samé líhaní s sebou nemaje.*“¹³⁹

Druhým místem pobytu zřejmě od roku 1629 byl dům kameníka Jana Šveňka, kde se také rodině narodila dcera Lidmila.¹⁴⁰ Z pohledu na tuto situaci lze říci, že výše komfortu se snížila. Bydlení sdíleli společně se šlechticem Václavem Kamýtským z Elstiboře, s jeho synem a jeho čeledínem. V soupise je uveden pouze Václav Nosidlo a jeho žena Anna. Dům sdílelo celkově pět osob. Z toho lze usuzovat, že se dcera Lidmila narodila až po přestěhování.¹⁴¹ Ke sdílení domu zřejmě docházelo z nedostatku prostoru a způsobovalo navyšování cen a ztrátu soukromí. Situace byla výjimečná také tím, že spolu sdílel prostor šlechtic a měšťan.¹⁴² Zároveň Václav Nosidlo dům u kameníka dále nezmiňuje. Tento fakt můžeme vnímat, tak že byl s tímto místem pobytu spokojen více než s tím předchozím a neměl důvod na stav obydlí dále upozorňovat.

Ze soupisu roku 1631 vyplývá, že Nosidlova rodina stále pobývala u kameníka Jana Šveňka. V soupisu je uveden pouze Václav Nosidlo a jeho žena. Životní prostor se jim musel zmenšit, jelikož prostor sdílelo deset osob, a to stále se šlechticem Václavem Kamýtským z Elstiboře a již se dvěma sluhy a navíc se dvěma koňmi. Dále zde žije Jan Gräber, krejčí z Prahy, který nadále provozoval svou živnost a společně se svou manželkou a třemi dětmi. Vzhledem k většinou konfliktní situaci mezi cechy a exulanty, řemeslníci často provozovali své služby pouze pro českou komunitu.¹⁴³ V případě, že krejčí Gräber částečně či úplně provozoval svou živnost v domě, muselo to znamenat ještě snížení obyvatelného prostoru.¹⁴⁴

Dále zápis v soupise obsahuje údaje o způsobu obživy. Někteří exulanti a spolu s nimi Nosidlova rodina se živila z vlastních úspor¹⁴⁵ a dalším rozprodáváním majetku, který si byla schopna z domoviny přivést, zřejmě se jednalo o šperky či jiné menší předměty, které bylo možné snáze převézt. Z toho vyplývá, že rodina se nevěnovala žádné výdělečné

---

¹³⁸ M. LISA, Pirenská exulantská obec, s. 13.

¹³⁹ M. LISA (ed.), Die Chronik des Václav Nosidlo, s. 76, 106, 206.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 208.

¹⁴¹ L. BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy, s. 33.

¹⁴² M. LISA, Pirenská exulantská obec, s. 13.

¹⁴³ V. BŮŽEK – P. KRÁL, Člověk českého raného novověku, s. 313.

¹⁴⁴ L. BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy, s. 84.

¹⁴⁵ Tamtéž s. 84.

činnosti. Rovněž se u Nosidlova jména neobjevuje poznámka o chudobě jako u jiných dalších exulantů.¹⁴⁶

V roce 1636 se rodina Nosidlova dle soupisu nacházela v domě Rudolpha Hackera a své bydlení sdíleli s dalšími nájemníky. Jednalo se o Jana Plata a jeho ženu. U rodiny Nosidlovy bylo navíc uvedeno dítě. Dohromady toto obydlí sdílelo pět osob.¹⁴⁷ Celkově lze tvrdit, že Nosidlova rodina vedla důstojný a finančně zabezpečený život. Vyplývá to především z faktu, že si vždy našli místo k bydlení a také skutečnost, že žili z úspor. Z důvodu opuštění Litoměřic byla rodině odebrána živnost. Živnost byla předána zřejmě pouze do správy někomu jinému, jelikož musela rodina Nosidlova nadále platit daně. Z tohoto důvodu žádala Anna o povolení vařit pivo či rozlévat víno.¹⁴⁸

4.3.2 Rodina Bydžovská

Bydžovský hovořil o inventarizaci jeho majetku těsně před jeho odchodem do Žitavy. Zřejmě mu nebyly vyplaceny některé finance a z města odešel ve sváru s některými spoluobčany. Výbavu na cestu popisoval velmi prostě: „*s hůlkou a kabelkou*“¹⁴⁹. Lidmila zůstala půl roku v Mladé Boleslavi a spravovala majetek. Po jejím odchodu se ujali správy domu příbuzní. Jejich péči Bydžovský hodnotil jako nedostatečnou. Podle soupisu exulantů v Pirně z roku 1636 víme, že rodina pobývala u Jana Fisela. O jisté míře finančního zabezpečení rodiny hovoří fakt, že byli schopni přežít dvanáctiletý pobyt v exilu.¹⁵⁰

Po návratu do vlasti v roce 1639 byl jejich rodinný majetek poručníky a příbuznými rozprodán. Jeho rodný prodaný dům zpustl a zbořil se. K celkové devastaci majetku v Mladé Boleslavi přispěl pobyt švédských vojsk. Rovněž se po vpádu švédských vojsk nevrátil s mnohým majetkem, protože zajisté kvůli překotnému odchodu museli zde část majetku zanechat. Celkově svou finanční situaci hodnotí takto: „*tam mnoho poutratil, ostatek mu v Perně zanechal, doma mu nic nezůstalo*“. Návrat rodiny byl z pozice finanční stránky náročný. Zároveň Lidmila půl roku po návratu zemřela.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ M. LISA, Pirenská exulantská obec, s. 13.

¹⁴⁷ L. BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy, s. 123.

¹⁴⁸ M. LISA (ed.), Die Chronik des Václav Nosidlo, s. 78.

¹⁴⁹ Z. KAMPER (ed.), Kronika mladoboleslavská, s. 190.

¹⁵⁰ L. BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy, s. 120.

¹⁵¹ Z. KAMPER (ed.), Kronika mladoboleslavská, s. 233.

4.3.3 Rodina Harantova

Rodina Harantova v obou zmiňovaných exilových útočištích v Hohenstrausu a Hofu sehnala ubytování, jehož prostorové uspořádání není v pramenu blíže specifikováno. Víme, že první obydlí obývala pouze samotná rodina a v druhém případě zřejmě sdíleli obydlí s rodinou pronajímatele. Na cestu si s sebou vzali jednu děvečku, tudíž museli být schopni se postarat o její stravu a ubytování.¹⁵² Také existovalo finanční spojení do Čech, „*Když sme pak domů přišli, našli jsme posly z Čech, že přišli, kteréž sem tam před 4 neděli poslal, a něco nám od peněz přinesli...*“¹⁵³

O ekonomickém zabezpečení svědčí i fakt, že bylo možné k nemocné Lidmile přivolat lékaře Jana Beytlera z Amberka, který byl také exulantem. Manžel byl ochoten za manželčinu léčbu utratit, kolik bude potřeba, „*...kdež podle žádosti její hned sem proň poslal a tolar široký daroval, aby jí pilen byl, že rád mu zaplatiti dále chci.*“¹⁵⁴ Rovněž z tohoto úryvku vyplývá, že manžel manželčinu žádost respektoval a vyplnil ji.

O finanční zabezpečení také svědčí fakt, že si rodina mohla dovolit množství léčebných metod a léčebných přípravků např. obklad ze šafránu s vinným octem, připravenou mast z lékárny, obklad z bylin, ochlazující nápoj z ječmene a různých bylin, strouhanou černou višěň, šťávy z granátového jablka a citronu či perlivou vodu. Také bylo o ni postaráno ze strany lazebníka, neboli rodina byla schopna platit další osobu, která pod vedením lékaře prováděla již zmiňované množství léčebných metod. Schopnost zaplatit lékaře a lazebníka také korespondovala se šlechtickým postavením rodiny a reprezentovala finanční možnosti této rodiny.¹⁵⁵ Z pramene vyplývá, že Lidmila měla zřejmě velmi zanícená ústa, tudíž nemohla samostatně pít a zřejmě se o ni staral opakovaně.¹⁵⁶

Z možností použití citronů lze vyčíst, že byla rodina finančně zabezpečena. Citrony se sice začaly dovážet již v 16. století, ale výhradně na šlechtické dvory. K samotnému vaření se

---

¹⁵² F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 33.

¹⁵³ Tamtéž. s. 145.

¹⁵⁴ Tamtéž. s. 54.

¹⁵⁵ V. BŮŽEK – P. KRÁL, Člověk českého raného novověku, s. 259.

¹⁵⁶ Tamtéž. s. 54.

začaly využívat spíše později a jejich použití bylo vzácné jakožto exotická alternativa k domácímu ovoci např. k jablkům.¹⁵⁷

Dále je pro léčbu doporučena „perlová voda“ neboli minerální voda na posílení, která měla být podávána několikrát za den. Již od konce 15. století se lidé zabývali chemickými účinky minerálních vod. Obecně se v 17. století stal tento léčebný postup velmi populárním. Lidmila spíše přistupovala k pití minerálních vod nežli ke koupání a věřilo se v široké spektrum účinků.¹⁵⁸ Často byli zájemci ochotni díky jejich léčivým účinkům pro ně posílat i na delší vzdálenost a zároveň mohla být i dražší transportní nádoba.¹⁵⁹ Tudíž byla tato léčebná metoda rozhodně výsadou majetnějších šlechticů.

4.4 Rodinný život v exilu

4.4.1 Rodina Harantova

O určité části rodinných a manželských vztahů vypovídá pasáž paměti, která se věnuje péči o manželku. O manželku nepečovala rodina sama, na péči se podílel lazebník, lékař a vzhledem ke šlechtickému stavu služebnictvo, i když nebylo přímo zmíněno. O pozitivních vztazích svědčí fakt, že Lidmila nemoc je vcelku dopodrobna popsána a autor se snažil zachytit i poslední příjemné rodinné momenty. Jan Jiří také určitou dobu po úmrtí Lidmily čekal s dalším sňatkem, dokonce vyčíslil trvání svého vdovství velmi přesně, „*vdovcem sem byl po své nejmilejší manželce paní Lidmile z Příchovic 4 léta a 30 neděl.*“¹⁶⁰

Jan Jiří pro manželku sám či zprostředkovaně sháněl léčebné prostředky a dal jí připravit masti, poslal pro lékaře, sám jí přikládal obklad třikrát denně a masti jí roztíral. Dále byl v její poslední den přítomen u lůžka v modlitbách, autor hovořil takto: „*Jak prve, tak i tu Pánu Bohu kleknouc při lůžku jejím ráno, na večer, i jindy sem se s ní pomodlil, a duši svou v ruce Boží poroučela.*“¹⁶¹ Zároveň s ní manžel vykonával duchovní cvičení pro nemocné, s tematikou „...*sedmero přemýšlování člověka nemocného, též den pašiji a na ni výklad.*“¹⁶² U jejího lože setrvala i rodinná přítelkyně Alžběta Pikhartka.

¹⁵⁷ Magdalena BERANOVÁ, *Jídlo a pití v pravěku a ve středověku*, Praha 2015, s. 242.

¹⁵⁸ V. BUŽEK – P. KRÁL, *Člověk českého raného novověku*, s. 260.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 164.

¹⁶⁰ F. MENČÍK (ed.), *Paměti Jana Jiřího Haranta*, s. 99.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 54.

¹⁶² Tamtéž, s. 55.

Následně spolu manželé hovořili o tom, jak se připravit na smrt. Zpívali společně píseň: „*Svědomím svém rozvlažení*“¹⁶³. Znovu se společně modlili. Manžel během noci u ní dlel, „*a já se též svědnici též drobet položím a procítí před jedenáctou hodinou zas.*“¹⁶⁴ Manžel k ní vstal a chtěli jí ještě nechat vypláchnout ústa, ale ona odmítla. Poté v noci okolo 11. hodiny zemřela, její odchod se z popisu jeví jako relativně poklidný, „*a tak pokojně a tiše v trpělivost z toho světa do slávy nebeské v zásluze Krista Ježíše v pravé víře vykročila.*“¹⁶⁵ Lidmila byla stejně jako manžel utrakvistického¹⁶⁶ vyznání, z dostupných informací se jeví, že jí utrakvistická konfese byla blízka. Umírání Lidmily je líčeno pouze z manželovy strany, tudíž je logické, že jistá míra zkreslení v podobě lepšího vykreslení svého chování či nadnesený popis manželky. Příznivý popis manželky může také vyplývat z faktu, že se o umírajících a mrtvých hovoří pozitivně.

Značně nadsazený popis se týká i pohřbu. Počet smutečních hostů není jakkoliv nestandardní dle popisu jich bylo přítomno více než 40, účastnila se rodina, další příbuzní a další hosté z řad Čechů a Němců. Z blízké rodiny přišli její synové Jiří Fridrich, Jan Ratolt, Adam Rudolf, Vilím Křištof a její dcera Mandelena Sibyla. Kázání pronesl vlivný kazatel Křištof Šlejpner jakožto zástupce celého markrabství. Při nesení rakve byla zpívána píseň „*Ouzkosti na srdce mé valí se ze všech stran*“, část jedné sloky zní takto: „*..., nermuťte se tak hrubě pro odchod můj nyní, stáli (v) víře budte, v času zase br(z)ském, uhlédáme se jistě v království nebeském.*“¹⁶⁷

Logicky epitaf vykresluje Lidmilu v nejlepším světle, např. „*velmi čestná paní Lidmila Harantová z Příchovic*“ (volně přeloženo). Důvodem je křesťanská morálka značně ovlivňující dobové chování. Lidmila byla pochována v blízkosti kláštera vedle několika dalších Češek. Toto svědčí o určité semknutosti místní české komunity. Leží zde také Anna Kateřina Kocinka, která byla zřejmě přítelkyně Lidmily, trávily společně čas těsně před onemocněním: „*neděli Smrtnou k stolu večere Páně s manželkou mou nejmilejší šla*“¹⁶⁸.

---

¹⁶³ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 55.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 55.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 55.

¹⁶⁶ Autor používá výraz evangelického vyznání zřejmě pod vlivem převažují kalvinistické konfese v Hofu. (V. BŮŽEK, Společnost českých zemí v raném novověku, s. 305) Rovněž Ferdinand Menčík v edici autobiografie J. J. Haranta používá v úvodu sousloví „*horlivý evangelík*“

¹⁶⁷ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 54.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 54.

Měla zemřít na podobné obtíže jako Lidmila. Zemřela 23. dubna, tedy jen den po Lidmile. Na jednom místě jsou společně pochovány čtyři Češky.

O manželském vztahu mezi Janem Jiřím a Sabinou svědčí životní situace po onemocnění Sabiny. Jan Jiří ještě před nakažením projevil starost, zdali se při péči o dceru příliš nepřepínala a obecně se strachoval o její zdraví. Sabina se domnívala, že se jednalo o pouhé nachlazení, proto žádala manžela o procházku za město. Na cestě ji bolela hlava a předtím si stěžovala na bolest zubů, trpěla nechutenstvím a v noci ležela v horečkách. Přestěhovala si své ležení do odděleného pokoje. Manžel o ni pečoval a modlil se s ní: „*Můj nejmilejší pantáto, modlete se se mnou... Dobře, mé nejmilejší srdce, to jest nejlepší lékařství.*“¹⁶⁹ Byla jí vyplachována ústa dle rady lékarníka, pouštěli jí žilou a pila ovocné šťávy. Nemoc postupovala rychle. Manžel připravoval materiální náležitosti k pohřbu. Sabině se přitížilo, manžel ji chodil utěšovat.

Její stav se zlepšil a přenesli jí lůžko zpět do společného prostoru. Manžel byl touto zprávou potěšen, bohužel zlepšený stav trval pouhý týden. Sabině se přitížilo, trpěla horečkou a bolestí kloubů. Lékař naznačil, že již umírá. Sabina se horlivě modlila a na upomínky, aby se šetřila, nebrala zřetel. Ke konci života se s ní modlila sestra jejího manžela a zřejmě některé jejich děti. Poté se k ní připojili další příbuzní. Sabina zemřela ve věku 37 let. Manžel její věk dokonce vyčíslil přesně na počet dní.

Sabina dle manžela byla oblečena do rakve do svých oblíbených šatů, „*Na nohy dány bílý plátěný punčochy, bílé nové střevíce s černejma hedbavnýma širokými pantly, též ihned oblečena do sukně s krabátkem dobrého kvetovaného ferštatů s pemtlýma přemovanou...*“¹⁷⁰. Nejen na oblečení se bral zřetel, ale také na výbavu vloženou do rakve. V rakvi byla obsypána karafiáty, růžemi a dalším aromatickým kořením, do ruky jí byl dán pomeranč s rozmarýnem a modlitební knížky.¹⁷¹

Její pohřeb se konal 25. července 1641. Jednalo se co do počtu hostů o velký obřad, byli pozváni všichni lidé stavu rytířského a měšťané. Nebyli zváni hosté z daleka. V 11 hodin vyzváněly zvony. Podle přání Sabiny byly po pohřbu servírované koláče, preclíky a pivo. O

---

¹⁶⁹ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 146.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 143.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 143.

druhé hodině odpolední znovu vyzváněly zvony, přišli žáci se čtyřmi kněžími a zpívali Sabiny oblíbené písně.¹⁷²

Z pamětí Jana Jiřího vyplývá, že k obou manželkám měl vřelý vztah a choval je v úctě. Snažil se je v těžkých chvílích podpořit a vyhovět jejich přáním. Je velmi těžké soudit, se kterou měl bližší vztah. Co však s určitostí říci lze, že Sabinin pohřeb popsal do větších detailů a její pohřební vybavení bylo také honosné. Může to být do jisté míry symptomatické. Nemusí tento fakt hovořit přímo o kvalitě vztahu. Autor mohl být také v lepším a rozpoložení a jednoduše se o tomto dni více rozepsal.

4.5 Děti v exilu

4.5.1 Rodina Nosidlova

Dcera Dorota umřela ve věku jednoho roku v létě roku 1627 v péči lékaře Martina. Z otcovy zprávy v kronice, ve které je na dny přesně uveden věk dcery, lze usuzovat, že se jednalo o milované dítě.¹⁷³ Zároveň jí byl vyroben epitaf jiným českým exulantem, básníkem Janem Černovickým, což může ukazovat na významné postavení rodiny v rámci exulantské komunity.¹⁷⁴ Dorota byla pohřbena na předměstí u kostela svatého Mikuláše. Zádušní mše se konala v témže kostele a v češtině.¹⁷⁵

Další radostí v rodině Nosidlů bylo narození druhé dcery, Lidmily, která přišla na svět 10. dubna 1629 při zdárném porodu v Pirně. Následujícího dne byla pokřtěna českým knězem a správcem církve českých exulantů Samuelem Martinem z Dražova v kostele sv. Mikuláše. Za kmotry jí šli měšťané z Litoměřic a také exulanti, což svědčí o přátelských vazbách a vzájemné podpoře v rámci exulantské komunity. O dalším dítěti nemáme přesný zápis, jelikož některé pasáže v kronice chybí. Lze však usuzovat, že se zřejmě další dcera narodila, protože neznámá dcera zaplatila za matčin hrob.¹⁷⁶

---

¹⁷² F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 143.

¹⁷³ M. LISA (ed.), Die Chronik des Václav Nosidlo, s. 106.

¹⁷⁴ M. LISA, Pirenská exulantská obec, s. 12.

¹⁷⁵ M. LISA (ed.), Die Chronik des Václav Nosidlo, s. 106.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 206.

4.5.2 Rodina Harantova

Jan Jiří zmiňuje narození několika svých dětí. Druhá manželka Sabina z Waldenfelsu porodila roku 1637 dceru Alžbětu Mandelenu. Za kmotry jí šlo velké množství lidí, což svědčí o postavení rodiny nejen v rámci komunity.¹⁷⁷ Další dítě je syn Otta Jan Adam, jehož narození provázely komplikace. Sabina onemocněla, byla v péči lazebníka, který jí musel vyplachovat ústa a zřejmě trpěla kašlem. Obávala se příchodu lékaře, jelikož byla těhotná. Otta byl pokřtěn za doprovodu velkého množství osob. Bohužel se několik dní po svých křtinách rozstona. Jan Jiří jeho nemoc označuje jako psotník, což především označovalo křeče, ale mohla být myšlena jakákoliv nemoc. Byl pochován vedle Harantovy první manželky Lidmily u zdi kláštera v Hofu. Podobnou nemoc popsal autor u dcery Alžbety Mandeleny.¹⁷⁸

Další dcera Alžběta Marjana onemocněla, otekla jí tvář a bolely ji klouby po celém těle. Po 14denním léčení se její stav zlepšil. Svědomitě o ni pečovala Sabina. Jan Jiří ji varoval před příslušnou péčí, možná se i strachoval, že se jedná o nemoc nakažlivou. Sabina poté sama onemocněla.¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ F. MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta, s. 104.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 118–119.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 145.

Závěr

Cílem práce bylo nabídnout pohled na ženskou problematiku v rámci raného novověku. Tato práce se konkrétně zabývala ženou v kontextu náboženského exilu během třicetileté války. Nejdůležitějším cílem této práce bylo poskytnout perspektivu na ženu v rámci náboženského exilu, konkrétně na její rodinné, ekonomické a jazykové zázemí a sumarizovat nejdůležitější poznatky z těchto oblastí. Od žen v rámci jejich manželské role bylo očekáváno, že budou následovat své partnery. Ženy v této práci následovaly své muže, ale až po určité době. Především poté, co bylo zajištěno ubytování a žena společně s dětmi měla zabezpečené živobytí. Většinou cestovaly ve společnosti dalších žen exulantek. Někdy se pro ně vrátil manžel osobně jako v případě Anny Nosidlové. Nebylo to však pravidlem, choť Jana Jiřího Haranta odcestovala s manželem ihned. Zpravidla manželé také obdivovali ženinu statečnost a obětavost ve chvíli útlaku, ke kterému docházelo po jejich odchodu v domovské zemi a snažili se jim být při cestě do exilu nápomocni.

Mnou studované rodiny měly všechny dostatečné finanční prostředky k získání ubytování a následnému životu. Ve všech případech muselo dojít k jistému snížení komfortu. Především v oblasti bydlení sdílely jeden dům osoby z různých společenských vrstev, což by bylo v jejich domovině nemyslitelné. Současně se snížily jejich nároky na služebnictvo. Rodiny žily z úspor, které si přinesly z domova, dále z financí, které získali z prodeje majetku či jim peníze byly zasílány od příbuzných, kteří zůstali v českých zemích. Bohatší měšťanské a šlechtické rodiny si mohly dovolit i určité nadstandardní služby např. lékaře či různé léčebné přípravky. Tudíž v případě těchto žen a jejich rodin nelze hovořit o životě v chudobě, spíše ve finanční stabilitě, ale zajisté v nižším komfortu, než byli všichni členové rodiny zvyklí.

V rámci rodinného života jsou především důležité poznatky z rodinných událostí, ze křtů, pohřbů a i z nemocí v rodině. Je patrné, že napříč exulantskou komunitou existovala soudržnost. Jednak se rodiny navzájem účastnily významných událostí jakožto křtů a pohřbů a zároveň si navzájem vypomáhaly. Nepochybně se tímto způsobem finančně zajišťovali např. lékaři či lazebníci, kteří v rámci exulantského společenství pracovali. Od počtu pozvaných hostů lze i odvozovat postavení některých exulantů v rámci komunity. Dále o jejich zájmu o společnou věc svědčí snaha o bohoslužby v češtině. Čeští exulanti rozhodně

nežili pouze izolovaně v rámci komunity. Vypovídá o tom fakt, že na pohřbech a dalších událostech byli přítomni i místní obyvatelé hovořící německy.

Tímto se dostáváme k jazykové otázce, která představovala jistou překážku. Jazykové schopnosti žen nebylo možné přímo popsat na základě pramene. Ke svým závěrům docházím vzhledem ke vzdělání jejich manželů, jejich postavení v rámci komunity a délce pobytu v zahraničí. Ženy určitými jazykovými schopnostmi zřejmě vládly a nebyly odkázány pouze na své partnery.

Do jisté míry se životy žen vyvíjely podobně jako v jejich domovině. Poskytovaly manželé oporu a rodinné zázemí. V některých oblastech však bylo jejich postavení obtížnější. Především v počátcích exilu musely překonat překážky, které jim byly kladeny při odchodu do exilu v podobě konfiskace majetku či vojenského útlaku. Shodné byly jejich povinnosti přinést na svět potomky a následně se starat o jejich výchovu. Podobně jako manželé mohly v exilu svobodně projevit svou konfesi, avšak se svým nižším vzděláním se musely potýkat s většími jazykovými obtížemi.

V této práci jsem nastínila některé aspekty života žen v náboženském exilu. Vzhledem k tomuto tématu by bylo velmi příhodné se v dalším bádání zaměřit na ženy z nižších vrstev, přestože se tento úkol jeví jako náročnější vzhledem k dostupnosti pramenů. Rovněž by bylo možné rozšířit studované aspekty. Rozhodně by se další práce mohly věnovat dalším exilovým místům. Celkově se domnívám, že problematika náboženského exilu ve spojení s ženským pohledem na věc заслужuje další zkoumání.

Zdroje

Edice pramenů

Zdeněk KAMPER (ed.), Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná v Mladé Boleslavi, Mladá Boleslav 1935.

Ferdinand MENČÍK (ed.), Paměti Jana Jiřího Haranta z Polžic a z Bezdržic od roku 1624 do roku 1648, Praha 1897.

Martina LISA (Hrsg.), Die Chronik des Václav Nosidlo von Geblice: Aufzeichnungen aus der böhmischen Exulantengemeinde in Pirna zur Zeit des Dreißigjährigen Krieges, Stuttgart 2014.

Odborná literatura a články

Beatrix BASTL, Tugend, Liebe, Ehre: Die adelige Frau in der Frühen Neuzeit, Vídeň 2000.

Magdalena BERANOVÁ, Jídlo a pití v pravěku a ve středověku, Praha 2015.

Lenka BOBKOVÁ, Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621-1639, Praha 1999.

Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, Člověk českého raného novověku, Praha 2007.

Václav BŮŽEK, Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty, Praha 2010.

Václav BŮŽEK, Těhotenství ve šlechtické domácnosti na prahu novověku, in: Česko-slovenská historická ročenka, Brno 2001.

František ČAPKA, Dějiny zemí Koruny české v datech, Praha 2015.

Jana ČECHUROVÁ – Jan RANDÁK, Základní problémy studia moderních a soudobých dějin, Praha 2014.

Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, Velké dějiny zemí Koruny české VIII., Praha 2008.

Tomáš DVORÁK – Tomáš BOROVSÝ, Úvod do studia dějepisu, Brno 2014.

Martin FRANC – Martina HALÍŘOVÁ – Jiří KNAPÍK – Milena LENDEROVÁ – Eduard MAUR, Velké dějiny zemích Koruny české: Tematická řada, Dětství, Praha 2021.

Josef JANÁČEK, Ženy české renesance. Praha 1987.

Jiří KUBEŠ, Náročné dospívání urozených. Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750), Pelhřimov 2013.

Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR, Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha 2009.

Milena LENDEROVÁ, Eva nejen v ráji. žena v Čechách od středověku do 19. století, Praha 2002.

Martina LISA, Pirenská exulantská obec během třicetileté války očima kroniky Václava Nosidla z Geblic, Sborník národního muzea, č. 54, Praha 2009.

Blanka MAULEOVÁ, Jan Jiří Harant z Polžic a Bezdruzic, český šlechtic a exulant, Praha 2007.

Jiří MIKULEC, 31.7.1627 Rekatolizace šlechty v Čechách. či je země, toho je i náboženství, Praha 2005.

Kateřina PTÁČKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie, in: Sborník příspěvků v IV. pardubického bienale 27. – 28. dubna 2006, Pardubice 2006.

Marie RYANTOVÁ, Život raně novověké šlechtičny v českém království. Právní limity a skutečné možnosti, in: Žena a právo, Bratislava 2004.

Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, Exulantská útočiště v Lužici a Sasku, Praha 2004.